

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ «Любешівський технічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

АРХІТЕКТУРА МІСТ
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

для здобувачів освітньо-професійного ступеня **фаховий молодший бакалавр**
освітньо-професійної програми «**Будівництво та експлуатація будівель та споруд**»

освітньо-професійної програми «**Опорядження будівель і споруд та будівельний дизайн**»

галузі знань **19 Архітектура та будівництво**

спеціальності **192 Будівництво та цивільна інженерія**

денної форми навчання

Любешів 2023

УДК

Д17

До друку

Голова методичної ради ВСП «Любешівський ТФК Луцького НТУ»

_____ Герасимик-Чернова Т.П.

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій коледжу

Бібліотекар _____ М.М.Деміх

Затверджено методичною радою ВСП «Любешівський ТФК Луцького НТУ»,

протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Рекомендовано до видання на засіданні циклової методичної комісії педпрацівників

будівельного профілю ВСП «Любешівський ТФК Луцького НТУ»,

протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Данилік С.М

Укладач: _____ Данилік С.М., викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ С.М.Данилік, викладач вищої категорії, голова циклової методичної комісії педпрацівників будівельного профілю ВСП «Любешівський ТФК Луцького НТУ».

Архітектура міст [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти освітньо професійного ступеня:

фаховий молодший бакалавр, галузь знань 19 Архітектура та будівництво, спеціальності 192

Будівництво та цивільна інженерія за освітньо-професійною програмою «Будівництво та

експлуатація будівель і споруд», освітньо-професійної програми «Опорядження будівель і

споруд та будівельний дизайн» денної форми навчання/ уклад. С.М.Данилік – Любешів: ВСП

«Любешівський ТФК Луцького НТУ», 2023. – 63с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Архітектура міст» з метою вивчення та засвоєння теоретичних знань.

С.М. Данилік, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Лекція 1. Загальні відомості про архітектуру	5
Лекція 2. Архітектура стародавнього світу.....	7
Лекція 3. Архітектура Стародавнього Єгипту	8
Лекція 4. Архітектура Стародавньої Греції.....	11
Лекція 5. Архітектура античного Риму.....	13
Лекція 6. Архітектура епохи феодалізму (Архітектура Візантії).....	16
Лекція 7. Архітектура епохи феодалізму (Західна Європа).....	18
Лекція 8. Стародавня архітектура України	28
Лекція 9. Середньовічна архітектура Русі.....	31
Лекція 10. Середньовічна архітектура України	32
Лекція 11. Україна Архітектура України XI-XIIIст.....	35
Лекція 12 Архітектура України XIX-XX ст	42
Лекція 13. Генеральний план міста.....	50
Лекція 14. Типологізація міст.....	52
Лекція 15. Функціональна структура міста.....	53
Лекція 16. Планувальна структура міста. Типи та форми структури міста.....	55
Лекція 17. Композиційна структура міста.....	56
Лекція 18. Архітектурно-просторове середовище міста.....	57
Лекція 19. Система озеленення території міста. Ландшафтно-рекреаційна зона міста..	57
Глумачний словник.....	60
Література.....	63

ВСПУП

Міста – породження людського суспільства – налічують вже кілька тисячоліть свого існування. Долі міст різноманітні і повчальні: одні давно перестали існувати, інші виростили до гігантських розмірів; одні перебувають у забутті, інші стали всесвітньо відомі. «Что ни город, то норов», – говорить народне прислів'я, яке якнайкраще характеризує багатогранність, багатолічність і різноманітність міст в цілому. Міста різні за своїм географічним положенням, економічному і суспільно-політичному значенням. Століттями і десятиліттями змінювався вигляд міст, збагачуючись новими елементами і втрачаючи назавжди старі. Містобудівна спадщина, що представляє собою велику художню цінність, сьогодні в «чистому вигляді» функціонально малопридатна для потреб сучасності, нові ж міста будуються з урахуванням цих вимог.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета викладання дисципліни полягає в реалізації теоретичних знань і здобутті професійних навичок, що формують профіль фахівця в галузі архітектури та будівництва, розвитку у студентів розуміння: витоків, історичного розвитку та сучасних тенденцій як світової архітектури, так і архітектури України, що є базовими знаннями у професійній підготовці здобувача освіти.

Завданням вивчення дисципліни є засвоєння основних знань про історичний процес становлення практики та теорії сучасної архітектури, вивчення теоретичних основ планування міст та планувальних рішень генеральних планів, враховуючи сучасні вимоги до рішень питань містобудування.

Вимоги до знань і вмінь

У результаті вивчення даної навчальної дисципліни студент повинен **знати**:

- предметну область та професійну діяльність;
- особливості розвитку історичних і сучасних стилів в архітектурі, містобудуванні, дизайні України та зарубіжних країн.

У результаті вивчення даної навчальної дисципліни студент повинен **вміти**:

- працювати з фахівцями суміжних галузей;
- зберігати та примножувати моральні, культурні цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області;
- розробляти архітектурно-художні, функціональні, об'ємно-планувальні та конструктивні рішення, а також виконувати креслення, готувати документацію архітектурно-містобудівних проектів.

Тема 1. Загальні відомості про архітектуру. Короткі відомості з історії архітектури.

Лекція 1. Загальні відомості про архітектуру.

Архіте́ктура (грец. *архіτεκτονική* — *будівництво*) — мистецтво проектування, спорудження та художнього оздоблення будов, а також продукт такого проектування.

«Архітектура є втіленням культурних процесів, матеріальною оболонкою функцій та ідей — архітектура огортає та формалізує заняття та прагнення людства, стилістично виражає світогляд і характер, життєві звички та ідеали історичної чи етнічної групи, покоління, соціального класу, особистості»

У курсі архітектури вивчаються методи, а також технічні й художні прийоми проектування будівель і споруд та їх комплексів.

У будівельній практиці розрізняють поняття «будинок» і «споруда». У будівлях, які об'єднують різні приміщення, люди живуть, працюють, вчаться, відпочивають. Інакше кажучи, будівлі з його приміщеннями служать для виконання людьми певних процесів праці і побуту, що називають технологічними чи функціональними.

Спорудження ж призначені для виконання суцільно технічних задач (наприклад, міст, гребля, набережна, доменна піч). З іншого боку, поняття «споруда» нерідко застосовують як узагальнюючий термін, тобто будівлі теж іноді відносять до споруд. Враховуючи його, мости, греблі і т. п. зазвичай прийнято називати інженерними спорудами.

Приступаючи до вивчення курсу, перш за все, необхідно дати визначення предмета архітектури, що включає в себе досить складні і різноманітні поняття.

Архітектурою, або зодчеством, в широкому сенсі називають систему матеріальних структур (будівлі та їх комплекси), що формує просторове середовище, штучно створювану для здійснення різних процесів людської діяльності (побуту, праці, культури). З іншого боку, під **архітектурою розуміють** також сукупність певних художньо-композиційних якостей, притаманних тій чи іншій будівлі та надають емоційний вплив на свідомість людей. Таким чином, архітектура є частиною матеріальної культури і одночасно мистецтвом.

Невід'ємною якістю архітектури будівлі є відповідність його практичного утилітарного призначення, тобто відповідність функціональному процесу або характеру тієї діяльності, яка буде відбуватися в будівлі. Створення найбільш зручного та сприятливого середовища для діяльності людини становить першу і основну *функціональну* сторону архітектури.

Як твір мистецтва, архітектура будівлі висловлює в художній формі певний ідейний зміст, відображає характер суспільних відносин людей, їх ідеологію і художні смаки. У цьому полягає

друга сторона архітектури — *художня*. Поряд з вимогами функціональної доцільності та художньої виразності архітектура будівель повинна задовольняти вимоги *міцності, довговічності та економіки*.

Враховуючи сказане вище, **архітектуру можна розглядати з трьох сторін:** функціональної, художньої та інженерно-економічної. Про ці три сторони архітектури ще дві тисячі років тому давньоримський архітектор Вітрувій у своєму трактаті «Десять книг про архітектуру» писав, що архітектура повинна містити в собі три елемента: **користь, міцність і красу**. Цей вираз називають *тріада Вітрувія*.

Оскільки в поняття «користь» Вітрувій включав і зручності, і економічність, його формулювання досить повно охоплює основні сторони архітектури і не втратило своєї актуальності і в наш час. Всі сторони архітектури — зручність, міцність, економічність і краса — повинні бути тісно пов'язані між собою, знаходитися в органічній єдності, однак практичне призначення архітектури (користь) має бути головним.

Розглядаючи три сторони архітектури — функціональну, художню та інженерно-економічну, треба мати на увазі, що всі вони змінюються в процесі історичного розвитку. На всіх етапах розвитку суспільства архітектура залежить від рівня продуктивних сил, від форми виробничих відносин і класової боротьби. Вона відображає ідеї панівного класу і особливості культури даного народу. В архітектурі будівель і населених місць знаходять своє відображення також природно-кліматичні умови, національні особливості народу і риси, властиві суспільному ладу.

У процесі проектування будівлі всі численні вимоги, що пред'являються до його архітектури, необхідно ретельно враховувати, гармонійно поєднувати для створення єдиного організму. Досягається це шляхом використання різних засобів архітектурної композиції.

Архітектурною композицією називається таке сполучення частин і форм будівлі (або комплексу будинків) і співвідношення їх між собою, яке служить цілям створення реалістичного архітектурної споруди, що задовольняє як функціональні, так інженерно-технічні і художні вимоги. У вузькому сенсі під архітектурною композицією розуміють весь творчий процес проектування архітектурні споруди.

Проектування всякого будівлі має кінцевою метою створення того чи іншого композиційного рішення, тобто поєднання всіх вимог елементів будівлі в гармонічно пов'язане і закінчене єдине ціле.

У процесі проектування будівлі можна розрізнити **кілька стадій композиції**: 1) архітектурно-функціональну, тобто таке поєднання об'ємно-планувальних елементів будівлі, яке в найкращій мірі задовольняє б утилітарне призначення будівлі; 2) архітектурно-художню, яка має метою надати потрібну архітектурну виразність зовнішнього вигляду будівлі, і його

внутрішніх приміщень; 3) архітектурно-конструктивну, метою якої є підбір будівельних матеріалів і конструкцій, конструктивних схем, несучих і огорожувальних конструктивних елементів.

Під час вирішення інженерно-конструктивних питань проектування будівлі важливе значення має врахування вимог будівельної фізики — науки, яка в даний час є невід'ємною частиною курсу архітектури.

Контрольні запитання

1. Що таке архітектура?
2. Що являє собою функціональна сторона архітектури?
3. Що являє собою художня сторона архітектури?
4. Що являє собою інженерно-економічна сторона архітектури?
5. Що об'єднує в собі триада Вітрувія?

Лекція 2. Архітектура стародавнього світу.

Перші типи споруд визначилися в первісному суспільстві. Основними джерелами вивчення первісного суспільства є археологічні пам'ятки, етнографія, дані геології, антропології, міфології, фольклору.

Вся історія технічних і культурних досягнень первісної людини на основі застосування різних матеріалів і техніки виготовлення знарядь розподіляється на три епохи: *кам'яну, бронзову й залізну*.

У докласовому суспільстві архітектура ще не видокремилася в самостійну галузь людської діяльності, і в первісному суспільстві людина освоїла лише зародки архітектурних типів споруд.

Коли на Землю насунулися льодовики, а це було за часів пізнього палеоліту, близько 50 тисяч років тому, треба було шукати порятунку від холоду і люди почали споруджувати житла. Це здебільшого були землянки-ями, перекриті зверху гілками та шкірами звірів. Такі оселі знайдені археологами поблизу села Мезина Чернігівської області. Першим учителем будівничих була навколишня природа. Колода, що впала через ривчак, розкривала людям принцип балкового покриття, випадкові лісові завали стали праобразом перших наметів — прототипи майбутніх шатрових і купольних конструкцій.

Початок архітектури як мистецтва виявився на найпізнішій стадії первісного суспільства, коли в будівництві починають діяти не тільки закони необхідності, але й закони краси.

Родові об'єднання людей почали споруджувати великі колективні житла, а також примітивні будівлі з каменю.

За часів доби міді та заліза, тобто в 3-І тисячолітті до н. е., з розвитком первіснообщинного ладу виникають релігійні уявлення, традиції поховання померлих. Кочові племена скіфів, а

згодом — сарматів насипали над похованням високі могили (кургани), що і до наших днів височать у південноукраїнських степах. У різних країнах ще й досі збереглися так звані мегалітичні споруди (від грецьких слів мегос — великий, літос — камінь). Це — або поставлені вертикально камені — менгіри, або кілька поставлених вертикально великих кам'яних брил, перекритих горизонтальною плитою, своєрідні домовини — дольмени, або цілі ансамблі з менгірів та дольменів — кромлехи. Менгіри іноді досягали величезних розмірів— 10м, як, наприклад, у Бретані (Франція). У нашій країні менгіри зустрічаються в Криму і мають форму риби (символ води) і зветься «вішапи». Дольмени зустрічаються в Криму на горі Аюдаг.

Всесвітньо відомий ансамбль — храм друїдів знаходиться біля міста Стоунхенджа в Англії. У спорудженні таких комплексів брали участь багато людей, а роботами керували, певно, жерці, яких ми можемо назвати першими архітекторами.

У III-II тисячолітті до н. е. на території України в Придніпров'ї існувала трипільська культура. Характерним прикладом планування родового трипільського поселення є залишки поселення Коломійщина, в якому житла розташовувалися двома концентричними колами. По зовнішньому колу — більші будинки, по внутрішньому — менші. Центральна частина залишалася незабудованою. Можливо, на ній відбувалися обряди. Стіни будинків являли собою плетіння прутів по стовпах. Приміщення освітлювалися через невеликі круглі вікна. Підлога виконувалась із декількох шарів глини.

Період первісного суспільства характерний початком розвитку деяких будівельних прийомів: груба околка й обтесування каменю, укладання його в стіни, примітивна обробка дерева кам'яними й бронзовими сокирами. В цей період були закладені конструктивні основи дерев'яного та кам'яного житла, а також примітивних оборонних споруд. Створення ранніх типів споруд поклало початок поступовому формуванню архітектури. Подальше удосконалення способу виробництва призвело до заміни первісного суспільства рабовласницьким.

Контрольні запитання

1. На які три епохи поділяють досягнення первісної людини?
2. Назвати пам'ятки архітектури Стародавнього Єгипту.
3. Розвиток яких будівельних прийомів характерний в період первісного суспільства?

Лекція 3. Архітектура Стародавнього Єгипту

Найдавніші свідчення про професію архітектора відомі з історії Стародавнього Єгипту. На стінах давньоєгипетських споруд збереглися численні ієрогліфічні написи та зображення процесів будівництва, а також портрети архітекторів, про яких ми також дізнаємося з творів античних письменників. Жаркий сухий клімат Єгипту, велика кількість очерету та мулу

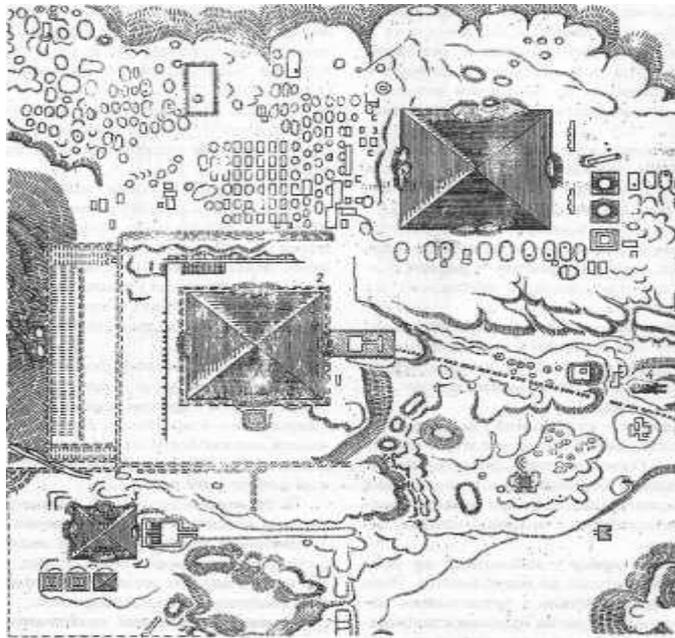
визначили характер будівельних матеріалів: обмазаний глиною очерет, цегла із нільського мулу з соломою, в монументальних спорудах — камінь. Художні форми і образотворчі мотиви храмів, палаців, гробниць взяті в природі. Пам'ятники давньоєгипетської архітектури мали в основному культове призначення.

Історія розвитку архітектури Стародавнього Єгипту поділяється на декілька періодів:

- Давнє царство (перша половина III тисячоліття до н. е.);
- Середнє царство (кінець III — початок I тисячоліття до н. е.);
- Нове царство (друга половина II — початок I тисячоліття до н. е.).

Житлові будівлі Стародавнього Єгипту мали в плані прямокутну форму, причому стіни до основи розширювались і мали невеликий нахил. Так забезпечувалася найбільша стійкість і міцність глинобитних стін. Дах робили плоский. Цей прийом характерний для єгипетської архітектури того часу. Його й було покладено в основу створення характерного типу гробниці (мастаба). Поступово архітектори перейшли до вертикальної побудови гробниці. Поставлені один на одного мастаби є ступінчастою пірамідою.

Прикладом може бути чудовий ансамбль пірамід у Гізі, що є найвищим досягненням будівництва й архітектури Давнього царства (рис. 3.2.1). Основу комплексу становлять три піраміди фараонів Хеопса, Хефрена й Мікерина.

Рис. 3.1. Гізе. План Мемфійського некрополя: 1 — піраміда Хеопса; 2 — піраміда Хефрена; 3 — піраміда Мікерина; 4 — Великий сфінкс.

Найбільшу піраміду Хеопса будував архітектор Хеміун, внук фараона Снофра і брат фараона Хеопса. Піраміда ця заввишки 147 м, зі стороною квадрата основи 233 м. її складено з 2,3 мільйона кам'яних блоків. Піраміду споруджували 30 років 100 тисяч рабів.

Піраміду було облицьовано білим каменем, а її основу — гранітом. Усередині піраміди є невелике поховальне приміщення, до якого веде високий похилий коридор, перекритий блоками напуском. Протягом усієї історії архітектури аж до новітніх часів це була найбільша і найвища в світі споруда.

Піраміду Хефрена (висота 143,5 м) величезну скульптуру сфінкса певно також будували родичі фараона, а піраміду Мікерина (висота 62 м) будував архітектор Дебхен. Були архітекторами і другий внук Снофра — Нефермант, і син Хеопса — Меріб. Чим глибше досліджується архітектура Стародавнього Єгипту, тим більше дивуєшся, як багато знали єгипетські майстри! На численних зображеннях архітекторів можна бачити знаряддя — вимірні палиці, креслення на папірусах, каменях, дерев'яних дошках та остраконах (глиняних черепках), що свідчить про неабиякі художні здібності майстрів.

Єгипетські зодчі користувалися досить складною системою пропорцій, їм вже було відоме правило так званого «золотого перерізу», яке і до наших днів відіграє важливу роль у художній виразності споруд та їхніх елементів.

У період Середнього царства будуються греблі і водосховища, робиться перша спроба провести Суецький канал. Для захисту від ворогів споруджуються фортеці, які мали товсті (до 8 м) стіни з цегли-сирцю. Широко застосовується монументальна скульптура.

У період Нового царства внаслідок посилення влади жерців значного розмаху досягає будівництво культових споруд. Піраміди більше не будуються, царські поховання відбувалися в скелях на березі Нілу.

Найграндіозніший із храмів Нового царства — комплекс Карнака (архітектор Аменхотеп). Багатоколонний зал цього храму мав ширину 103 м і глибину 52 м, перекриття підтримувалося 26 рядами колон, які мали висоту 20,4 м при діаметрі 3,4 м. Він мав доводити відвідувачам божественність та віковічність влади жерців і фараонів.

За всю історії архітектури ніколи архітектори не мали такої шани і таких можливостей для здійснення своїх задумів, як у Стародавньому Єгипті. Щоправда, всі задуми були направлені на уславлення фараона, обожнювання його влади та влади каст жерців.

При цьому і величезні масштаби споруд, і їхні непорушні статичні форми, і надпотужні конструкції, — все підпорядковувалось увічненню. Саме завдяки цьому збереглися до наших часів єгипетські монументальні споруди, а з ними — й імена зодчих, що їх будували.

До позитивних рис архітектури Стародавнього Єгипту належать: створення великих ансамблевих композицій, розробка різноманітних форм колон і синтез мистецтв з підпорядкуванням живопису і скульптурі архітектури.

Контрольні запитання

1. Що належить до позитивних рис архітектури Стародавнього Єгипту?

2. Який із храмів Нового царства є найграндіозніший?
3. Який архітектор будував найбільшу піраміду Хеопса?

Лекція 4. Архітектура Стародавньої Греції

Інший характер мала творчість архітекторів Стародавньої Греції. **Архітектура Греції** поділяється на три основних періоди: архаїчний (VIII—VI ст. до н. е.), класичний (VI—IV ст. до н. е.), елліністичний (IV—I ст. до н. е.). На відміну від давньосхідних деспотій рабовласницький лад Стародавньої Греції мав більш демократичні форми правління, які сприяли розвитку мистецтва. При цьому в архітектурі широко використовувалися живопис і скульптура. Греки започаткували багато галузей науки: геометрія, механіка й статика, що було базою для розвитку інженерної науки. Досягнення науки мали практичне втілення при будівництві міст, мостів, гребель і гаваней.

Вершини майстерності архітектора Греції досягла в класичний період. *Архітектурні твори цього періоду являють собою гармонійну цілісність художніх форм і строгих геометричних розмірів як окремих частин, так і єдиного цілого.*

Було створено закономірні взаємозв'язки й визначено порядок розташування основних конструкцій, визначено правило пластичної й декоративної розробки їх. Загальний композиційний лад системи дістав назву

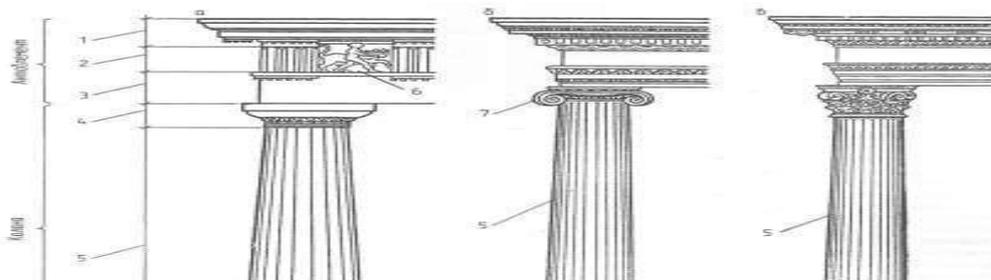
«класичного ордера».

Удосконалюючи пропорції на основі високої техніки обробки природного каменю, грецька архітектура створила три основних ордери: **доричний, іонічний і коринфський** (рис. 4.1).

Основою ордера є колони, балкові покриття — антаблемент, загальне підніжжя колонади — стилобат, а також фронтон — верхня трикутна частина стіни фасаду, обрамлена по периметру карнизом.

Доричний ордер — найбільш строгий і монументальний за пропорціями і найпростіший в оздобленні. Обробка стовбура колони вертикальними жолобами — **канелюрами** підкреслює несучу функцію колони.

Іонічний ордер — стрункіший і більш витончений за пропорціями. Колона має тонко профільовану базу й багату капітель із спіралеподібними волютами. Горизонтальні членування капітелі прикрашували глибоким ліпним орнаментом з переважанням у них яйцеподібних деталей — іоників.

Рис. 4.1. Ордери в архітектурі Стародавньої Греції: а — доричний; б — іонічний; в — коринфський; 1 — карниз; 2 — фриз; 3 — архітрав; 4 — капітель колони; 5 — ствол колони; 6 — метопа; 7 — волюти; 8 — база

Коринфський ордер — найлегший за пропорціями і найбагатший за оздобленням. Його пишна подовжена капітель з витонченими наріжними волютами й трьома ярусами стилізованого листя оканту немов виростає з колони, стовбур якої прикрашений канелюрами й має багату щодо профілювання базу.

Колонада — композиція із застосуванням ордерів була основною системою грецької архітектури, що надавала будівлі особливої виразності і привабливості.

Однією з видатних пам'яток старогрецької архітектури є храм Парфенон, що входить до комплексу Афінського акрополя (рис. 4.2). Він виконаний із мармуру в строгому і мужньому доричному ордері. Відзначаючись винятковою стрункістю пропорцій і художньою виразністю він є одним із найдосконаліших витворів світової архітектури. Його розміри по стилобату 30,86x69,51 м, а висота колон 10,43 м при діаметрі 1,905 м. По периметру 48 колон утворюють два великих зали — прямокутний і квадратний, входи до яких були розташовані з протилежних боків. Прямокутний зал із статуєю Афін в глибині поділений на три частини двоярусними колонадами доричного ордера. Зовнішня велика ордерна галерея домінує над меншими членуваннями інтер'єру й свідчить про центральне місце храму в ансамблі Акрополя.

Поряд із храмами будувалися й інші громадські споруди — театри, гімназії, спортивні споруди, основним матеріалом яких був **вапняк і мармур**.

Житло являло собою замкнутий блок із кількох приміщень, згрупованих навколо невеликого відкритого дворику. Житлові будинки об'єднувалися у квартали, поділені вулицями. Житлові квартали постачалися водою, що текла по керамічних і свинцевих трубах до громадських водозабірних фонтанів. Була й каналізація. У профілі вулиць виділялися тротуари й проїжджі частини.

У класичний період сформувалися принципи планування міст з прямокутними кварталами та організацією його центру (акрополя) і майданів. Визначним пам'ятником ансамблевої забудови є Афінський акрополь — основний громадський і культурний центр (див. рис. 4.3).

Після завоювання Греції Римом розквіт архітектури класичного періоду занепав.

Значення архітектури Греції полягає не лише у створенні нею нових типів споруд, але і в

тому, що вона є для нас живою повчальною спадю і взірцем людської творчості.

Рис. 4.2. Афіни. Парфенон.

Арх. Іктин і Калікрат (447 - 438 рр. до н. е.)

Рис. 4.3 Загальний вигляд Афіньського акрополя (реконструкція)

Контрольні запитання

1. Які основні матеріали використовувались в стародавній Греції?
2. Що є визначним пам'ятником ансамблевої забудови в Стародавній Греції?
3. Які ордери були в архітектурі Стародавньої Греції?
4. Що таке колонада?
5. На які основні періоди поділяється архітектура Греції?

Лекція 5. Архітектура античного Риму.

1 Розвиток римської архітектури поділяють на два періоди: республіканський та імператорський. У результаті загарбницької політики з VI ст. до I ст. до н. е. Римська республіка з невеликого міста-держави перетворилась у світову рабовласницьку державу. В цей період ведеться будівництво фортець, мостів, шляхів, а також акведуків (рис. 5.1 а) і громадських споруд (палаців, амфітеатрів та ін.).

У результаті завоювань римлянами багатьох країн вони перейняли й частину їхніх культур, проте найбільший вплив на архітектуру Риму мала архітектура Греції.

Триває розвиток стінових і стояково-балкових конструкцій, широко застосовуються аркові і склепінчасті конструкції. До II ст. до н. е. склалася нова техніка спорудження монолітних стін і

склепінь на основі розчину й дрібного каменю-заповнювача. Штучний моноліт, добутий змішуванням розчину з вапна й піску з кам'яним щебенем (римський бетон), відіграв провідну роль у часи Імператорського Риму. Для облицювання бетонних стін римляни застосовували випалену цеглу, туф, вапняки та ін.

Ордери, запозичені римлянами в греків, зазнають часткової переробки й часто набувають суто декоративного характеру.

Створюється новий, так званий *тосканський, ордер* — простіший за формою і тяжчий за пропорціями, а також *повний ордер*, в якому кожна колона зводиться на самостійному п'єдесталі.

Найбільшого поширення набуває ордерна система із застосуванням пишного коринфського ордера. Широко застосовуються в архітектурі скульптура й живопис.

Найяскравішим прикладом римської архітектури є амфітеатр і цирк *Колізей* (рис. 5.1 б), що вміщував до 50 тис. глядачів. Його розміри в плані 188x156 м, заввишки близько 49 м. Він має багатоярусну аркаду по висоті.

Фасад амфітеатру вирішений розчленованим на чотири яруси й оформлений ордером в основному декоративного значення. Унизу приставні до простінків колони, виконані тосканським ордером, у другому ярусі — іонічним, у третьому — коринфським, у четвертому ярусі пілястри виконані коринфським ордером.

а

б

Рис.5.1 а Пам'ятки архітектури Стародавнього Риму: Рис.5.1 б – міст акведук (водопровід) заввишки 274м; б – Колізей у Римі.

Житла в Римі будували за атріумним типом, коли в центрі будівлі розміщувався критий дворик, навколо якого групувалися приміщення.

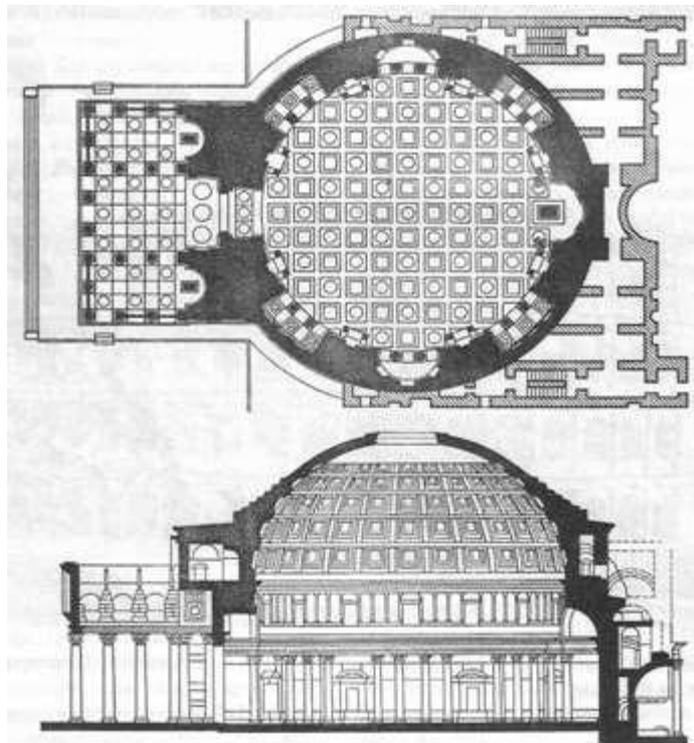
На честь імператорів і перемог римських військ римляни споруджували тріумфальні арки. Висота їх досягала інколи до 30 м. Арки були одно- і трипрогінні. Крім арок, споруджувалися й тріумфальні колони.

До характерних типів римських цивільних споруд належать терми. Вони склалися із

комплексу будівель, до яких входили лазні з басейнами, а також зали для ігор, бібліотеки. Терми мали опалення і призначалися для відвідування жінками і чоловіками, для чого були розділені на дві половини.

До найвизначніших шедеврів давньоримської архітектури належить

Пантеон-храм, присвячений усім богам, яких шанувала римська влада (рис.5.3.).

Рис. 5.3. Рим. Пантеон (II ст. н. с):

загальний вигляд, план та розріз

Вважають, що будував храм славетний архітектор Апполодор з Дамаска. Це — круглий у плані храм, заввишки 43 метри, перекритий бетонним куполом діаметром 43,5 м із величним восьмиколонним коринфського ордера портиком. Він по праву вважається одним із найвидатніших творів світової архітектури.

Дивлячись на Пантеон ззовні, не можна сказати, що ця споруда справляє найбільше враження порівняно з усім, що збудував Стародавній Рим. Але, переступивши поріг Пантеону, мимоволі зупиняєшся в захопленні: переднами розкривається простір незвичайної краси. Усе тут просто. Гігантський купол перекриває круглий зал. Підлога з мармурових різнобарвних плит розчленована на квадрати й кола. Площа підлоги 1500 м². Циліндричну стіну поділено на два яруси. У нижньому — ніші, де стояли статуї, верхній обкладено мармуровими панелями. Жовті, рожеві, коричневі, зеленуваті тони мармуру створюють теплу кольорову гаму. Усе навколо ніби оповите золотистим серпанком. Але головне — це купол, виконаний із горизонтально накладених шарів бетону і опаленої цегли, що чергуються.

Він вільно спирається на міцні стіни. Його ніщо не прикрашає. Просто над ним звелися вгору величезні ребра бетонної кесонної конструкції. Його горизонтальний розпір гаситься в

самій конструкції.

Тому велика товщина купола внизу поступово зменшується вгору. Зодчі майстерно зменшили вагу купола, розчленувавши його кесонами і використавши у верхніх його частинах щебінку з легких матеріалів.

З висоти 43 метри через отвір купола діаметром 9 м ллється потік сонячних променів, які відсвічуються на поверхні мармуру і розбризкуються на всі боки. Такого купола стародавній світ не знав. Навіть візантійські майстри, великі спеціалісти зі спорудження куполів, не змогли його перевершити. При всій раціоналістичності ідеї художня виразність Пантеону надзвичайна. Усі його частини перебувають у цілковитій гармонії: Пантеон — це натхненний витвір митця, гімн людському розуму; це одне з найбільших досягнень будівельної техніки і найяскравіший пам'ятник архітектури античної епохи.

Римська архітектура значно вплинула на розвиток світового зодчества.

Просторовий розмах при цілісності архітектурних комплексів, лаконічність форм, простота і завершеність композицій, виразність образу — ось ті основні риси, що характеризують римську архітектуру.

Контрольні запитання

1. Які нові типи споруд виникли в Стародавньому Римі? Охарактеризуйте їх.
2. Ордерні системи та характерні особливості їх.
3. Особливості архітектури Стародавнього Риму.

Лекція 6. Архітектура епохи феодалізму (Архітектура Візантії)

Епоха феодалізму охоплює великий період (IV—XIX ст.). Її початок відноситься до поділу Римської Імперії на Західну і Східну, що стала називатися Візантією. Західна Імперія не змогла виробити щось нове в галузі архітектури, а Східна Імперія, що знаходилася в кращих умовах, використовуючи римські здобутки, створила новий архітектурний напрямок.

В архітектурі багатівікової епохи феодалізму визначився ряд архітектурних стилів — візантійський, романський, готичний, ренесанс, бароко, класицизм.

Архітектура Візантії розвивалася під впливом філософії християнства.

У Візантії будували палаци, акведуки, терми, але основним типом будівель стали храми. Головним будівельним матеріалом була плінфа — квадратна або прямокутна, добре обпалена цегла розмірами 35,5x35,5x5,1 см. Кладка велася на вапняному розчині. До вапняного розчину для мурування стін додавали дрібно потовчену цеглу-цем'янку, що надавала розчині великої міцності й гідравлічної стійкості.

У V - VI ст. сформувався тип хрестово-купольного храму. У Візантії широко застосовували мозаїку і живопис. Внутрішні частини церков покривали мармуровими плитами, фресками, мозаїкою.

Продовжуючи античні традиції, Візантія синтезувала досягнення античної і східних культур. Це і є характерною рисою розвитку архітектури Візантії.

Найбільш значною пам'яткою хрестово-купольної системи є собор Святої Софії в Константинополі, збудований у 532—537 рр. архітекторами Анфімієм і Ісідором (рис. 6.1.). Висота його — приблизно 60 м, діаметр купола — 31,5 м. Купол прорізаний біля основи колом вікон і спирається на чотири арки. Зі сходу і заходу до купола примикають два більш низьких напівкуполи. Для спорудження купола використовували спеціальні легкі керамічні деталі. Стіни обкладали дорогоцінними породами різнобарвного мармуру, мармуровою була і підлога. Великий художній ефект справляла мозаїка, виконана найкращими митцями імперії.

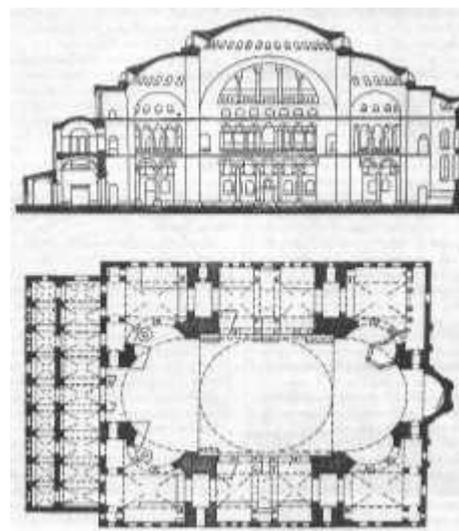
Візантійський письменник Прокопій писав, що собор «панував над усім містом, як корабель над морськими хвилями». Таке враження він справляє здалеку і зокрема — з моря. Коли ж потрапляєш до центральної частини споруди, не можна втриматися від здивування й захоплення.

Інтер'єр — казкової краси. За розмірами він здається вдвічі більшим, ніж склалося про нього уявлення за зовнішнім виглядом. Від нартексу і до центральної апсиди відкривається єдиний простір. Його художній ефект побудований на гармонійній композиції криволінійних елементів — величезних півциркульних арок, що сягають на сорокаметрову висоту, півкуполів меншого розміру, великих аркад першого ярусу, півциркульних завершень віконних прорізів і, нарешті, гігантського купола, що має діаметр 31,5 м.

Ритми криволінійних елементів гармонійно пов'язані з вертикальними ритмами колонад і могутніми горизонтальними лініями карнизів. Те, що внутрішній простір Софії здається більшим, ніж він є насправді, — результат тонко розробленої системи масштабних співвідношень. Тому ніякі фотознімки передати цей оптичний ефект не можуть.

Чудовою є гармонійно підбрана гама мармурового облицювання стін: зеленуватих, рожевих і фіалкових відтінків, що добре поєднуються з білим різьбленням капітелей та вкрапленими фрагментами мозаїчних зображень. Тут усе незвичайне, весь розрахунок художнього ефекту побудований на емоційному сприйманні, на враженні.

Добре продумана співрозмірність пропорцій внутрішнього простору храму, талановито виконані фрески — усе це робить споруду неперевершеною серед архітектурних шедеврів світу.

Рис. 6.1 Храм Св. Софії в Константинополі. 532—537 рр. Архітектори Анфимій та Ісідор: а — загальний вигляд; б — розріз; в — план

У X столітті після падіння Римської Імперії на території Західної Європи виникли нові політичні об'єднання, із яких в подальшому були створені феодальні держави — Франція, Німеччина, Італія, Англія. Кожна з них розподілялась на окремі володіння, що належали феодалам.

Контрольні запитання.

1. Особливості і характеристика архітектури епохи феодалізму.
2. Де і чому виникла епоха Відродження? Яких рис набуває архітектура в цей період?
3. Які архітектурні стилі епохи феодалізму? Охарактеризуйте їх.
4. Які характерні архітектурні пам'ятники епохи феодалізму?
5. Які архітектори творили в епоху феодалізму?

Лекція 7. Тема: Архітектура епохи феодалізму (Західна Європа)

У Західній Європі в період феодалізму будували укріплені замки феодалів, що були правителями на своїх територіях. Характерною особливістю розвитку архітектури цього періоду є створення замків, неприступних для ворогів. З цією метою їх нерідко обносили подвійним або потрійним кільцем високих кам'яних стін і ровів, наповнених водою, через які був перекинутий підйомний міст (рис. 3.2.8).

Наприкінці X ст. у Західній Європі середньовічна архітектура набула рис, що характеризуються спільністю типів будівель, їхніх конструктивних прийомів і виражальних

засобів. Цей період розвитку західноєвропейської архітектури дістав назву **романської архітектури**.

З розвитком феодальних відносин поступово складаються нові типи укріпленого житла феодалів, монастирські комплекси й розвивається культове будівництво. Романська архітектура характеризується великою різноманітністю форм.

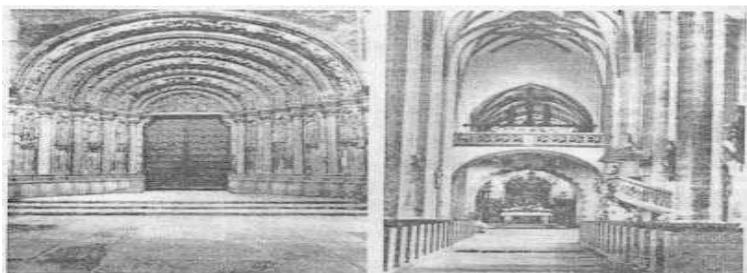
У її основі лежать переважно традиції римської архітектури, але зміст наповнений завданнями, поставленими феодальним суспільством.

Центром розвитку романської архітектури прийнято вважати Бургундію (Франція), де особливо сильною була влада римської церкви.

У романських соборах, тісно пов'язаних своїми формами з фортецями, всі частини вирізнялися значною масивністю. Товсті, міцні стіни з вузькими арочними прорізами і перспективними порталами, численні вежі надавали будинкам суворого аскетичного характеру. Глухі стіни посилювалися зовні контрфорсами і міцними внутрішніми стовпами. Невеликі рідко розставлені вікна завершувалися напівциркульними арками.

Характерною для романської архітектури формою є влаштування так званого перспективного входу, що утворюється арками, які знижуються до середини будівлі, на колонах, прикрашених орнаментальною або фігурною пластикою (рис. 7.1.).

Рис. 7.1 Собор Св. Анни Фрайберзі: а - Золоті ворота; б - інтер'єр собору

Романська архітектура виробила так звану зв'язану систему плану, коли одній комірці

головного нефа відповідають дві комірки бічних нефів, покриті хрестовими склепіннями. Тонкі колони храмів виконують із міцного матеріалу, на них спираються потужні арки. Це й стало надалі основою для розвитку готичного стилю.

Для спорудження великих будов використовували місцеві матеріали — вапняки граніти, а також глиняну цеглу. Для облицювання стін застосовували мармур. Кладку виконували з невеликих обтесаних каменів, укладених на розчині.

Широко використовували прийом мурування стін із забутуванням внутрішнього простору з кам'яного дрібняку й розчину.

Склепіння будівель робили з клинчастих тесаних каменів або цегли по дерев'яних мереживах.

Конструкція будівель романської архітектури підкреслюється членуваннями стін влаштуванням наріжних потовщень, контрфорсів. Прорізи вікон і дверей, як правило, мають форму півциркульних арок. На головних фасадах соборів споруджували високі вежі квадратної або круглої форми. Завершувалися вони високими шатровими дахами пірамідальної або конусоподібної форми.

Такі собори мали в плані форму латинського хреста. Поздовжній простір головного нефа відокремлювався від бокових нефів рядами колон.

Для романської архітектури Франції і Німеччини характерним є монументальність, лаконічність форм, для Італії — вишукані багатоярусні мармурові аркади. Наприклад, головна площа в Пізі з собором (1063-1118 рр.), баптистерієм (1153 р.) і відомою «падаючою вежею» (1174 р.) вирізняється єдністю пластичного опорядження фасадів із наскрізними або глухими напівциркульними аркадами (рис. 7.2.).

Рис.7.2 Собор у Пізі.

Перше, що впадає у вічі, коли оглядаєш пізанський ансамбль, — це незвичайна краса. Усі

споруди ансамблю наче випромінюють світло, переливаючись, як дорогоцінні перлини, ніжними відтінками блакитних, рожевих, зеленкуватих тонів мармурових колон і облицювань фасадів та яскравих вкраплень мозаїчних інкрустацій.

Пізанські споруди повною мірою позначені античністю і рисами життєрадісного мистецтва італійських міст. Ось чому цей варіант романського стилю називають Проторенесансом, або Передвідродженням.

Перша споруда ансамблю — баптистерій. Він круглий в плані і завершується великим куполом. Нижній ярус баптистерію оточує аркада з коринфськими колонами. Колонада, що оперізує другий поверх, складається з колон значно меншого розміру. У верхній частині колонади ідуть високі фронти і невеликі вежі — пінаклі. Це деталі наступного стилю — *готики*, їх автором є скульптор Джовані Пізано. Над колонами і фронтонами — чудові скульптури цього майстра, який започаткував мистецтво епохи Відродження. Трикутні фронти прикрашають вікна верхнього ярусу. Всередині баптистерію — прекрасні мозаїки і мармурові різьблення. Йдучи від баптистерію до собору, ліворуч бачиш високу стіну, прикрашену аркадами, і вхід, над яким стоїть скульптурна група «Благовіщення». Це — стародавнє кладовище.

Собор сяє білосніжним мармуровим облицюванням, що прикрашене різноколірними мозаїчними вставками геометричного орнаменту. Нижній ярус собору прикрашено широкою аркадою, верхні — чотири — аж до завершення фронту — колонадами. Всередині споруди — стрункі колони, подібні за формою до античної архітектури.

Ансамбль завершує дзвіниця-кампаніла. Вона має вісім ярусів, висота її — 62 м. У ній є деякі архітектурні елементи, що і в баптистерії, і в соборі: нижній ярус оповитий аркадою, а всі верхні — ажурними колонадами, які надають споруді легкості і виняткової живописності.

Через нерівномірне осідання ґрунту кампаніла почала хилитися уже під час будівництва. Верхній ярус, збудований пізніше, звели вертикальним, завдяки чому здається, ніби споруда оповита спіраллю колонад.

У наші дні відхилення вежі досягло 4,2 м. Коли дивишся знизу на кампанілу, створюється повна ілюзія того, що вежа падає. Італійськими і зарубіжними фахівцями розроблено багато різноманітних проєктів, щоб запобігти її падінню, зберегти цю перлину в скарбниці світової культури.

Наприкінці XI—на початку XII ст. у Франції на базі середньовічної романської архітектури з'являється нове направлення в архітектурі, яке в XII—XIV ст. досягло свого розквіту, — *готичний стиль*.

Поява нового стилю обумовлена потребою збільшити місткість соборів, тому що вони стали тепер не тільки місцем богослужіння, але й місцемзібрання городян. Найбільш типовими

спорудами готичної архітектури були собори і новий тип будівель — ратуші — будинки міського самоврядування. Легкість архітектурних форм і елементів будівель при великих внутрішніх розмірах характерна для готичної архітектури, досягалася завдяки широкому застосуванню каркасної системи. Упорні арки, розташовані ззовні будівлі, передають розпір від п'ят склепіння на контрфорси ззовні будівлі. Таким чином, масивна будівля романської архітектури, в якій розпір склепінь передавався на стіни, перетворилась у каркасну будівлю (рис. 7.3.). Стіна вже не відіграє попередньої ролі в стійкості будівлі. У ній влаштовують широкі й високі вікна і цілком виключають стіну, замінивши її легким каркасом із заповненням склом (вітражем). З'являються круглі вікна — «рози». Висота готичних соборів вдвічі більша, ніж романських.

Рис. 7.3

Середньовічний собору Ерфурті.

Введення замість півциркульного (романського) стрілкового (готичного) склепіння, яке має значно менший розпір, також полегшило можливість створення високих, світлих і просторих будівель великих храмів. Готична конструктивна система дала змогу перекидати значні прольоти й створювала урочистість композиції, ілюзію устремління будівлі у височінь, її відчуженості від земного. Обриси арок стали стрілочастими, запроваджувалися шпильчасті трикутні елементи. Будівлі прикрашали ажурними шпильчастими башточками. Усе це надавало будівлі легкої ажурної структури (рис. 7.4)

Рис. 7.4. Костьол Анни у Вільнюсі

Для спорудження будівель використовували місцевий природний камінь, а в Німеччині, Нідерландах і Франції — цеглу. Покрівельним матеріалом були шифер або черепиця.

Техніка обробки каменю досягла високого рівня. З каменю вирізали віконні рами, викладали шатра башт. Великим досягненням готики були вітражі — вікна з живописними картинами з кольорового скла.

Собори будували по півтора-два століття, і вежі часто так і залишалися недобудованими. Таким є собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам) (рис. 7.5), збудований у 1163—1250 рр. — перша значна будова готичного стилю.

Це п'ятинефна базиліка, що зберегла в своїй будові багато рис романського стилю. На головному фасаді високо підносяться дві могутні башти, які нічого спільного не мають з романськими глухими баштами.

Широкі, стрілчасті прорізи і безліч вертикальних тяг роблять їх легкими й ажурними. Нижче — верхній ярус собору з прозорого мережива декоративної аркади, ще нижче — середній ярус з величезним круглим вікном — «розою». Під ним — «галереї королів», як називають ряд скульптурних зображень біблейських царів в арках колон-частого фриза. І, нарешті, внизу широко розкривають подвійні дверні входи перспективні портали, прикрашені різьбленим орнаментом і скульптурами. Дуги стрілчастих арок сповнені динамічної напруги, проте вся композиція собору врівноважена горизонтальними лініями фасаду і спокійними пропорціямимас.

Усередині собор зустрічає урочистим присмерком. Через величезні круглі «рози»-вікна з вітражами ллється різноколірне світло.

Це ніби світлові симфонії, що оповивають вас музикою. Світло проникає також і через величезні вікна в апсидах, яскраво осяваючи східну частину, де відбувається богослужіння.

На тридцятип'ятиметрову висоту здійнялися профільовані тяги, що нервюрами з'єднуються на склепіннях перекриттів. Обходячи собор, бачиш величезні тонкі ребра, що з трьох сторін обступили споруду. Центральний неф завершує високий двосхилий дах, покритий зеленуватою міддю.

Рис. 7.5. Собор Паризької Богоматері

Крім багатства архітектурних форм, готичні пам'ятки вирізнялися надзвичайною по техніці і художній майстерності кам'яною кладкою.

Зародження капіталістичних відносин у -XV ст. характеризується появою буржуазії. Особливо інтенсивно цей процес соціального розвитку відбувався в Північній Італії.

У XV ст. в Італії почався культурний рух, що дістав назву *«Відродження»* (фр. Ренесанс), який характеризується ідеологічною боротьбою буржуазії, що народжувалась, проти середньовічних форм релігії, моралі й права. Стався переворот в усіх сферах духовного життя — мистецтві, літературі, філософії і науці.

Епоха Відродження характеризується світським гуманістичним світоглядом, підвищеним інтересом до людської особистості, інтелекту, природи, зверненням до культурної спадщини античності, нібівідродженням її ідеалів та принципів.

На основі архітектурних форм античності створювалися нові типи будівель: палаццо, ратуша, вілла. Архітектура епохи Відродження вирізняється: ясністю і логічністю композиції будівлі, чіткістю і гармонійністю форм., що базуються на античній ордерній системі.

Архітектори цієї епохи розширили композиційні можливості ордерної системи, органічно пов'язали ордер із стіною, аркою, склепінням. Важка романська і динамічна готична архітектура поступилися місцем спокійному і врівноваженому вигляду будівлі. Широко застосовують прийом, коли стіна складається з конструктивного та облицювального шару. Конструкції склепінь, які найчастіше зводять із цегли, найрізноманітніші. Зникає стрілчасте готичне склепіння, яке поступилося місцем півциркульному: хрестовому, циліндричному або парусному.

У цей період розвитку культури працюють всесвітньо відомі геніальні архітектори,

скульптори і художники: Брунеллескі, Леонардо да Вінчі, Браманте, Рафаель, Мікеланджело, Палладіо, Альберті. Створюється низка відомих трактатів про архітектуру.

Час архітектури Ренесансу в Італії поділяється на три основні періоди — «ранній», «високий», «пізній». Найбільш характерною пам'яткою архітектури раннього Ренесансу є собор Санта Марія дель Фйоре, купол якого був зведений за проектом архітектора Брунеллескі.

На початку XVI ст. центр архітектурної діяльності змістився до Риму. Тут працював видатний архітектор Високого Ренесансу Браманте, що побудував каплицю Темп'єтто, лаконічні форми класичні пропорції якої несуть спокій і велич (рис.7.6

Рис. 7.6. Каплиця Темп'єтто в Римі

Найвидатніший його твір — подвір'я Ватикану.

Видатною спорудою Ренесансу є собор Святого Петра, основну конструкційну схему якого заклав Браманте (рис. 7.8.). Образ, створений Браманте в проекті собору, цілком відповідав ідеям архітекторів епохи Відродження, які вбачали в центричній будівлі найвищий тип композиції громадської споруди, призначеної бути домінантою всього міста.

У будівництві собору брали участь такі видатні архітектори, як Рафаель, Перуцці та Сангало.

Рис. 7.8.

Собор Св. Петра в Римі.

Великий вплив на архітектуру пізнього Ренесансу справила творчість Мікеланджело. Він створив у Римі ансамбль площі Капітолію закінчував роботи по будівництву собору Св. Петра, де зараз знаходиться папська резиденція.

На рубежі XVI—XVII ст. Відродження змінюється новою архітектурною течією — *бароко*, що поширилось у країнах, де спостерігалася стабілізація феодальних відносин при слабкому розвитку капіталістичного виробництва й сильному впливові ідеології католицизму (Італія, Іспанія, Саксонія, Австрія та ін.).

Виникнення стилю пов'язане із загальною кризою гуманізму й посиленням феодально-церковної реакції, яка виступала проти світських тенденцій у мистецтві, проти наукових відкриттів. Втративши зв'язок з реальними потребами суспільства, архітектура стала засобом задоволення естетичних потреб правлячої верхівки й набуває театралізованого характеру в культовій архітектурі. Так, центричне замінюється протяжним, коло — еліпсом, квадрат — прямокутником. Ордер, залишаючись основним засобом розчленування, цілком втрачає свою конструктивність. У композиції фасадів ордери згущуються до осі, акцентуючи головний вхід.

Характерною рисою бароко є заміна простих і логічних композицій з чітким розчленуванням і пропорціями, складним плануванням, різкими контрастами об'ємів та іншими масштабними ефектами.

У цьому стилі вільно трактуються архітектурні форми, химерні архітектурні елементи, багате оздоблення різнокольоровим ліпленням, різьбленням, скульптурою а також позолотою та живописом, який прославляє міць, розкіш і блиск держави.

Цікаво в стилі бароко побудована римська церква Джезу (рис.7.9.).

Фасад церкви розчленований парними пілястрами, розташованими на різній відстані одна від одної і має багато виступів, ніш. План церкви витягнутий вглибину. Зовнішній об'єм будівлі з куполом закритий від глядача пишним фасадом з багатьма скульптурними прикрасами. Шляхом поступового збільшення до центру архітектурних форм у будівлі яскраво виражена її вісь, на якій розташований багато оформлений вхід.

Рис. 7.9 Церква ІльДжезу в Римі

На початку XVIII ст. у Франції та в деяких інших країнах стиль бароко переріс в більш манірний химерно-декоративний стиль *рококо*. Основні риси рококо: зігнуті лінії, що нагадують обрис раковини, різних сплетінь і ліплених орнаментів, завитки, використання дзеркал та мальовничих панно. Проте вже в середині XVIII ст. намічається відхід від вигадливих форм рококо в бік більшої строгості, простоти й ясності форм. Бароко своєрідно проявився в кожній із країн Західної Європи як стиль феодально-католицької реакції. Раніше чи пізніше архітектура бароко була відкинута прогресивною громадськістю і поступилася місцем *класицизму*.

Центром класицизму була Франція, де він формувався на архітектурі ренесансних форм, готичних прийомів і традицій, запозичених в італійського бароко.

Так, одним з основоположників французького класицизму був Франсуа Мансар (1598-1666), який розробив також новий тип міського житла знаті —

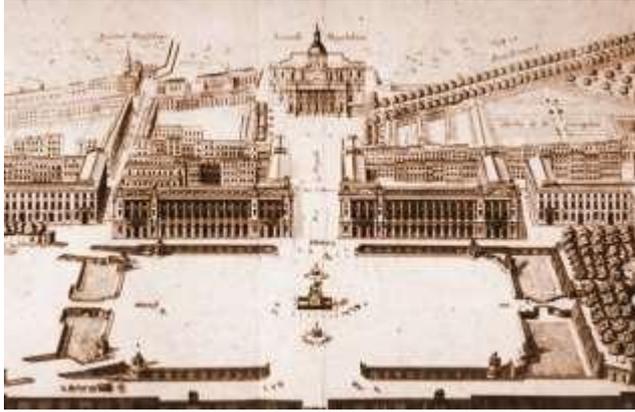
«готелю». Ці житла характеризувалися зручним розплануванням, що включає

вестибуль, парадні сходи, ряд анфіладно розташованих кімнат. Вертикальні секції фасадів мали великі вікна, чітке членування за поверхами й багату ордерну пластику. Цікавою особливістю «готелів» є високі дахи, під якими були додаткові житлові приміщення — мансарди, названі так за ім'ям творця їх.

Класицизм проголошує античну архітектуру взірцем, а використання її форм — єдиним шляхом творчості. Він відрізнявся грандіозністю містобудівних і паркових ансамблів, монументальністю ордерних форм, чіткістю і суворістю композиції, урівноваженістю об'ємів, плануванням прямих ліній, стриманістю декору.

У період класицизму симетрія й вісь є основоположними принципами композиції. Проектування й будівництво здійснюються з урахуванням ансамблевого підходу до вирішення архітектурних завдань. Найвизначніший і характерний архітектурний ансамбль французького класицизму XVIII ст. — площа Людовика XV в Парижі (архітектор Габріель) (рис. 7.10.). Величезна площа є немов розділяючим простором на березі Сени між садом Тюільрі, що примикає до Лувру, й широкими бульварами Єлисейських Полів. Це зразок відкритої площі, обмеженої тільки з одного боку двома симетричними корпусами, що утворили вулицю Ройяль.

Під час наполеонівської Імперії з'являється стиль *ампір* (від французького слова імперія), що характеризується суворістю й лаконізмом форм.

Рис. 7.10. Площа Людовика XV в Парижі (1755-1763), тепер Площа Згоди

Контрольні завдання.

1. Які архітектурні стилі епохи феодалізму в Західній Європі ? Охарактеризуйте їх.
2. Які характерні архітектурні пам'ятники епохи феодалізму в Західній Європі?
3. Які архітектори творили в епоху феодалізму в західній Європі?

Лекція 8. Стародавня архітектура України

Архітектурна традиція на теренах України пройшла довгий історичний шлях розвитку. Найдавніші пам'ятки монументальної, мурованої архітектури на українських землях походять із побережжя Чорного моря — з колишніх грецьких колоній, які існували VIII — VII ст. до н. е. До таких більших міст належали Тіра над лиманом Дністра, Ольвія над лиманом Південного Буга, Херсонес коло сучасного Севастополя, Феодосія, Пантікапей (сучасна Керч) Фанагорія напроти Керчі, Тамань, Танаїс коло сучасного Ростова-на-Дону й багато інших. Рештки архітектурного комплексу Більського городища (VII—III ст. до н. е.) вчені ідентифікують з прадавнім містом Гелон, описаним Геродотом.

Дослідження збережених незначних решток античних будов та інших мистецьких творів вказують, що спочатку у VIII — VI ст. до н. е. Причорномор'я мало вплив іонійського стилю, а з V ст. тут поширюються зразки афінського та з початком нової ери до II ст. римського будівництва.

Знайдені фундаменти оборонних мурів міст (Ольвія, Пантікапей, Німфей, Горгіппія), житлових будинків, храму Аполлона в Ольвії й різні уламки колон, капітелей вказують на відмінність їх від чисто грецьких зразків — аттичних і малоазійських. Особливий інтерес мають гробниці (наприклад, у Керчі) зі склепінням, зложеном з клинуватого каміння. Цей новий на той час конструктивний засіб перекриття не був відомий у самій Греції, а лише в деяких грецьких колоніях, наприклад, в Александрії.

Після навали різних кочівників, ще зруйнували грецькі міста, монументальне будівництво починає наново розвиватися в Причорномор'ї у IV — VII ст. за так званій

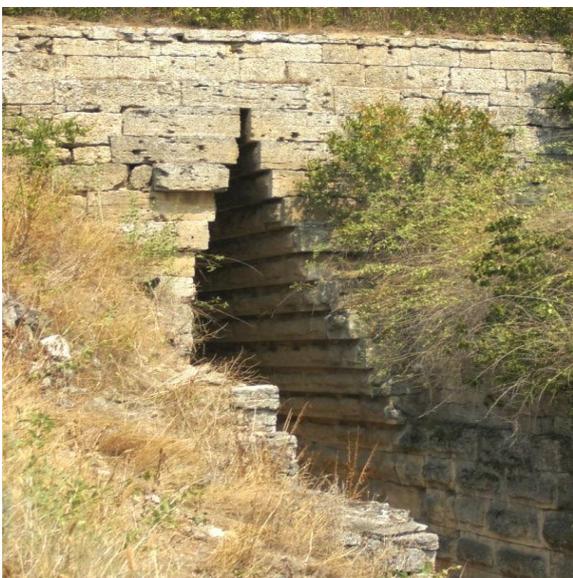
старохристиянської й ранньовізантійської доби. Причому християнські храми постають саме в колишніх грецьких містах, а навіть почасти з матеріалів давніших грецьких, античних будов. Найбільшим осередком старохристиянського будівництва був Херсонес. Яких великих розмірів воно досягало, свідчать збережені рештки фундаментів і частин стін 27 церков і каплиць. Найстарші церкви були центричного типу — у формі рівнораменного так званого «грецького хреста», що вказує на східні впливи, далі базиліки VII — IX ст. римського типу, що у свій час були поширені на цілому Сході, округлі будови (так званої ротонди) V — VI ст., хрестильні каплички й середній між базилікою та хрещатою будовою (тип будов). Усі будови перекривалися, очевидно, дерев'яною стелею, а склепіння мали лише апсиди (вівтарне заокруглення) й менші ротонди. Знайдені рештки і фрагменти різних мозаїк і різних деталей указують, що архітектурне мистецтво стояло тут дуже високо та приходило сюди з Греції, Малої Азії та Кавказу. Краще збережена церква Св. Івана Предтечі в Керчі (XIII ст.) близько належить до вищезгаданого середнього типу, але з виразнішим поділом на три частини з чотирма колонами, що підпирають одну середню баню.

Рис.8.1 Храм Аполлона в Ольвії в Керчі (XIII ст.)

Рис.8.2 Церква Св. Івана Предтечі

Рис.8.3 Керч, Царський кургант, архаїчне склепіння

Рис.8.4 Рештки містаПантікапей, столиці Боспорської держави, VI століття до н. е. -V столітт н.е

Рис.8.5 Руїни давньогрецького театру, Херсонес Таврійський (Севастополь) Рис.8.6 Руїни Херсонеса

Рис.8.7 Руїни монетного двору, Херсонес Таврійський Рис.8.8 Залишки давньогрецької Тіри.

Контрольні завдання.

1. Які архітектурні стилі епохи феодалізму в Західній Європі ? Охарактеризуйте їх.
2. Які характерні архітектурні пам'ятники епохи феодалізму в Західній Європі?
3. Які архітектори творили в епоху феодалізму в західній Європі?

Лекція 9. Середньовічна архітектура України

Автентична українська архітектура почала формуватися у IX–X ст., коли на теренах України виникла централізована держава — Київська Русь. Спочатку всі споруди — укріплення, палаци, церкви — будувалися з дерева. Основною структурою будівель здавна був зруб зведений з горизонтально покладених колод із шатровим верхом. Традиція спорудження зрубів збереглася аж до початку XX ст. Навіть сьогодні подібні зруби використовуються під жилі приміщення, їх можна побачити, приміром, у Чернігові.

Разом з прийняттям християнства в Київській Русі з'явилися будівлі візантійського стилю, найкращим прикладом якого є Софійський собор у Києві (XI ст.), що зберігся до нашого часу, зазнавши, втім, суттєвої **барокової** перебудови. Візантійський стиль на Русі почав активно реформуватися у співдії з автентичними уявленнями про будівництво й **орнаментування**. Внаслідок такого реформування з'явилися витягнуті вгору бані київських церков, специфічна кольорова гама розписів, фресок і мозаїк.

Найдавнішою церквою України, що збереглася лише у фундаменті, є Десятинна, побудована Володимиром Великим близько 988–996 рр. Це була тринавна будова з широким опасанням (галереями) навколо, всередині пишно прибрана мармуровим обличкуванням, різьбами, кахлями, **фресками** й мозаїками. З **літописів** відомо, що вона завалилася в 1240 році під час облоги Києва Батиєм.

Звичайний тип більших церков X — XIII ст. — це тринавні церкви з трьома напівокруглими чи гранчастими апсидами (заокруглення з боку вітваря), з двома або трьома парами стовпів. Між першою від вітваря та другою парами стовпів через цілу церкву проходить поперечна неф. Середня найширша нава — такої самої ширини й висоти, як і поперечна нава (прохід); на перехресті їх угорі виводилася найбільша баня з верхньою точкою цілої церкви. Менші церкви були, можливо, однонавні з апсидою зі сходу. В Західній Україні виводилися також ротонди — округлі будови.

Характерною рисою багатьох церков були опасання, тобто галерейки, що оточували будову з трьох боків (крім сходу), які збереглися після в українському дерев'яному будівництві. Нерідко із західного причілку підносилися дві могутні вежі або одна вежа в північно-західному куті будови. Завершували будову одна, рідше 5 (або 9) бань округлої, еліпсоїдної й гранчастої форми. Загальні маси і зв'язаний із ними зовнішній вигляд будови завжди відповідали внутрішнім просторовим формам, так що навіть форма даху й бань назовні точно відповідала

внутрішній. Згідно з цим, чисто конструктивним, законом архітектурного мистецтва будови загалом мали мінімальну кількість **декоративних** прикрас, а де вони й були, то відповідали логічному змісту окремих конструктивних частин будови.

Після татаро — монгольської навали будівництво на території України підпорядковується завданням оборони. У XII–XV ст. будуються переважно фортеці з баштами, укріплені монастирі, замки у Кам'янці-Подільському, Львові, Луцьку, Кременці, Білгороді-Дністровському. Їхні стіни високі та неприступні, але на деяких можна побачити декоративний орнамент у вигляді української плахти або вишиванки, викладений з червоної цегли. Найкращим прикладом є Хотинська фортеця у Чернівецькій області зі стінами 30-35 метрів, який чудово зберігся до сьогодні.

Монастирі-фортеці XV століття теж схожі на замки. Головний собор монастиря стояв або посеред двору, або в системі оборонних стін. Храми були обов'язково пристосовані до оборони, адже нерідко траплялося, що вони ставали притулком від ворога не лише для ченців, але й для мирян.

Лекція 10. Середньовічна архітектура Русі

З X століття починається розвиток монументальної архітектури давньої Русі, у великих містах зводяться грандіозні споруди – Софійський собор у Києві, собор Святої Софії у Новгороді, Полоцьку та інших містах. У період феодальної роздробленості (XII – XIV століття) утворюються архітектурні школи окремих земель: Придніпров'я (П'ятницька церква у Чернігові, XII – XIII ст.), Володимиро-Суздальська (Успенський собор у Володимирі, церква Покрова на Нерлі, XII століття), Новгородська та ін.

Специфічний характер архітектури регіональних давньоруських шкіл визначався місцевими соціальними особливостями, будівельними традиціями. Архітектура Володимиро-Суздальського князівства характеризується багататством пластики білокам'яних споруд (палацовий ансамбль у Боголюбах, Успенський і Дмитріївський собори у Володимирі). Архітектурі Новгорода притаманний суворий лаконізм величних форм (Георгіївський собор Юр'їва монастиря), невимушено мальовничі асиметрично викладені будівлі Пскова. Архітектура Давньої Русі вражає своєю правдивістю, ясним виявленням конструкції і просторової організації будівлі в його вигляді. Після перерви в архітектурному розвитку 1240 – 1290 рр. викликані монголо-татарською навалою, головними архітектурними центрами стають Новгород, Псков, Москва, своєрідно розвиваючи давньоруські традиції.

На основі давньоруського зодчества в XIV – XVI століттях на території сучасної України формуються і розвиваються: українська архітектура (Покровський собор в Харкові, XVII

століття, ансамбль Львівського братства, XVI – XVII століття); москвинська, згодом, російська архітектура (Московський Кремль, XV століття, храм Василя Блаженного в Москві, XVI століття, церква Вознесіння в Коломенському, XVI століття); і білоруська архітектура (замок в Світі, XV століття).

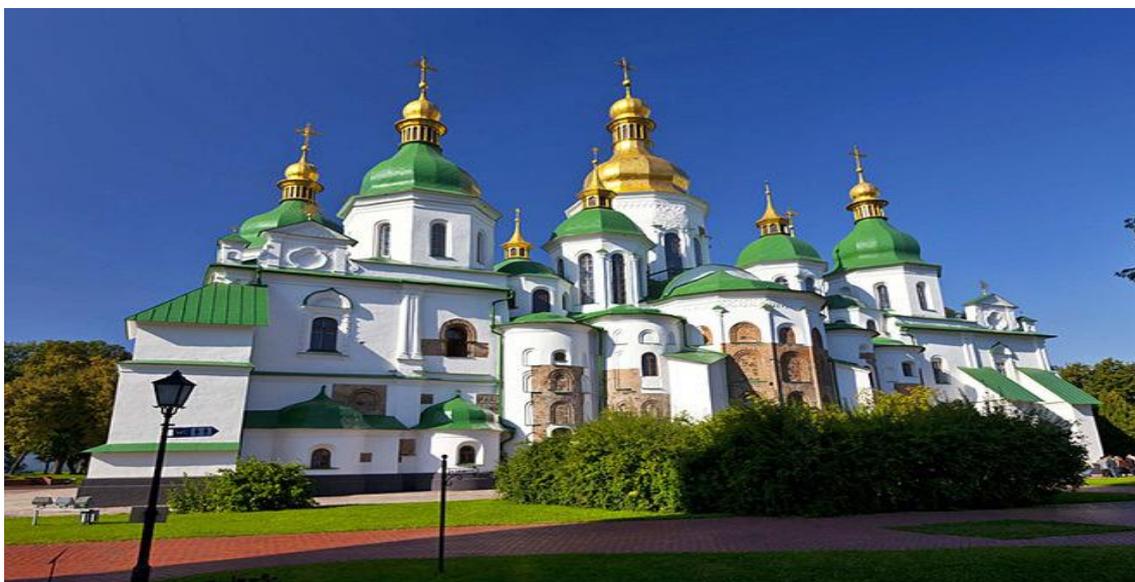
З об'єднанням російських земель під владою Москви складається єдина російська архітектурна школа. Ансамбль Московського Кремля є привідом для спорудження Кремля інших міст і став ядром радіально-кільцевої структури зростаючої Москви. Яскрава своєрідність притаманна типу шатрових храмів-веж, що склався в XVI столітті (церква Вознесіння в с. Коломенському, нині в межах Москви). Для російської архітектури XVII століття характерні різноманіття форм, святкова мальовничість. Поряд з кам'яною архітектурою велике місце займало дерев'яне зодчество, що досягло в XVII – XVIII ст. високої досконалості (Преображенська церкви в Кіжах, Успенська в с. Кондопога і ін).

Визначні споруди:

Софійський собор у Києві.

Церква Покрова на Нерлі.

П'ятницька церква в Чернігові.

Рис.10.1 Софійський собор у Києві.

Рис.10.2 Собор Святої Софії у Новгороді

Рис.10.3 Собор Святої Софії у Полоцьку

Рис.10.4 Успенський собор у Володимирі

Рис.10.5 П'ятницька церква у Чернігові

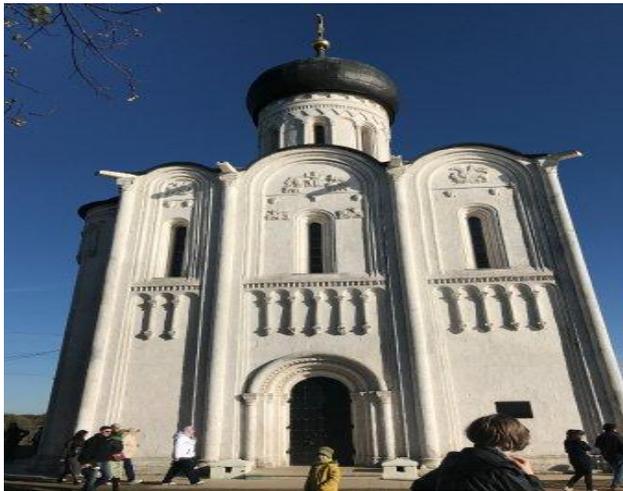

Рис.10.6 Церква Покрова на Нерлі

Лекція 11. Архітектура України XI-XIII ст.

Готика в Україні

Один з найцікавіших періодів історії архітектури України — кінець XIV — перша I половина XV століття. На західних землях, які менше за інші потерпіли від монголо-татарської навали, тоді зростають міста, розвиваються ремесла й торгівля. В українські міста прибуває багато поселенців, переважно німців, які принесли в мистецтво, а зокрема в архітектуру, нові стильові форми.

Розквіт катедральної готики в Україні припадає на часи правління короля Владислава II Ягайла (1386–1434).

Серед **КУЛЬТОВИХ** споруд переважали католицькі костели. Вирішальну роль у формуванні нового стилю відіграв *Латинський кафедральний собор у Львові* — пам'ятка архітектури національного значення. Готичну складову підкреслює високий шип даху. Дзвіниця наголовному фасаді має барокове завершення і розташована асиметрично, бо другу дзвіницю

недобудували. В інтер'єрі високі сніпчасті колони підтримують стрільчаті арки і склепіння з готичними нервюрами. Стіни і склепіння вкриті численними фресками. Будівництво собору розпочалося 1361 (за іншими даними — 1370) на кошти короля Казимира Великого. Серед будівників цього храму відомі Нічко, Йоахім Гром, Амброзій Рабіш; одним із найтурботливіших опікунів будови в міських актах названо Петра Штехера. Об'ємну композицію костелу витворено завдяки двом головним складовим: пресбітеріуму (вівтарній частині) та корпусу нав (власне молитовній залі).

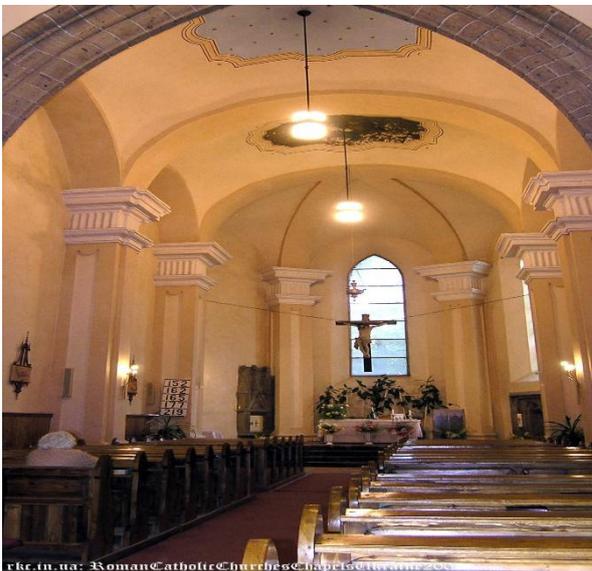
Рис.11.1 Латинський кафедральний собор у Львові

У 1527 р. під час великої львівської пожежі згоріло практично усе готичне місто. Постраждала також і кафедра — особливо західна її сторона та вежа. Відбудовою храму зайнялися вже ренесансні архітектори, що вплинуло на майбутній вигляд споруди.

На Закарпатті готичні споруди будувались угорською церковною владою. До нашого часу збереглися готичні церкви XIV–XVI ст. — Св. Єлизавети в Хусті, Вознесіння та Св. Франциска у Виноградіві, Хрестовоздвиженська у Береговому, Св. Мартина в Мукачеві, Серця Ісуса в Бене, Св. Духа в Четфалві та інші.

Рис.11.2 Костел Святої Єлизавети в Хусті

Рис.11.3 Церква Вознесіння та Св. Франциска у Виноградіві

Рис.11.4 Церква Хрестовоздвиженська у Береговому

Рис.11.5 Церква Св. Мартина в Мукачеві

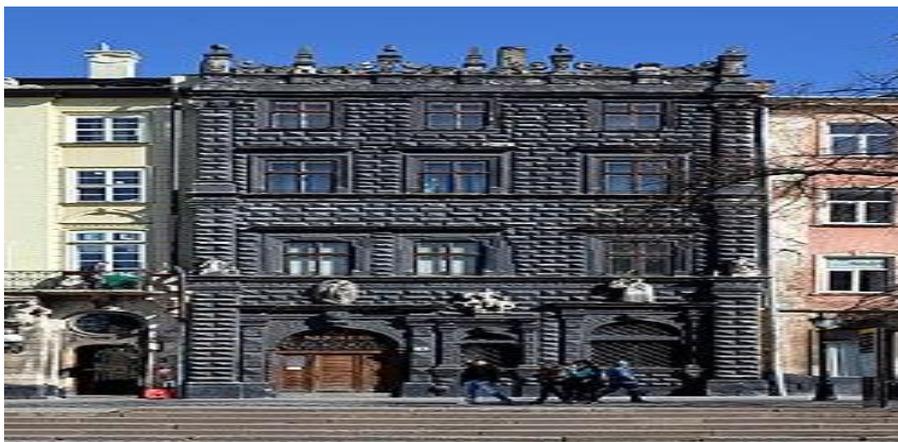

Рис.11.6 Церква Серця Ісуса в Бене

Ренесанс у Львові

У XVI–XVII ст. в Україні розповсюдився стиль Ренесансу. Найяскравіше він відобразився в архітектурі Львова. На одній з центральних площ цього міста майже повністю зберігся ренесансний ансамбль будинків, естетичною домінантою його є так звана Чорна кам'яниця — чорна будівля в оточенні світлих. Нашарування епох та поєднання різних архітектурних стилів в архітектурному ансамблі Львова роблять місто справжнім музеєм просто неба. Історична центральна частина Львова зарахована до ЮНЕСКО до культурної спадщини людства.

Архітектор [Петро Красовський](#)

Замовник Томасо Альберті

Нинішній власник [Львівський історичний музей](#)

Збудовано 1577

Реконструйовано 1884

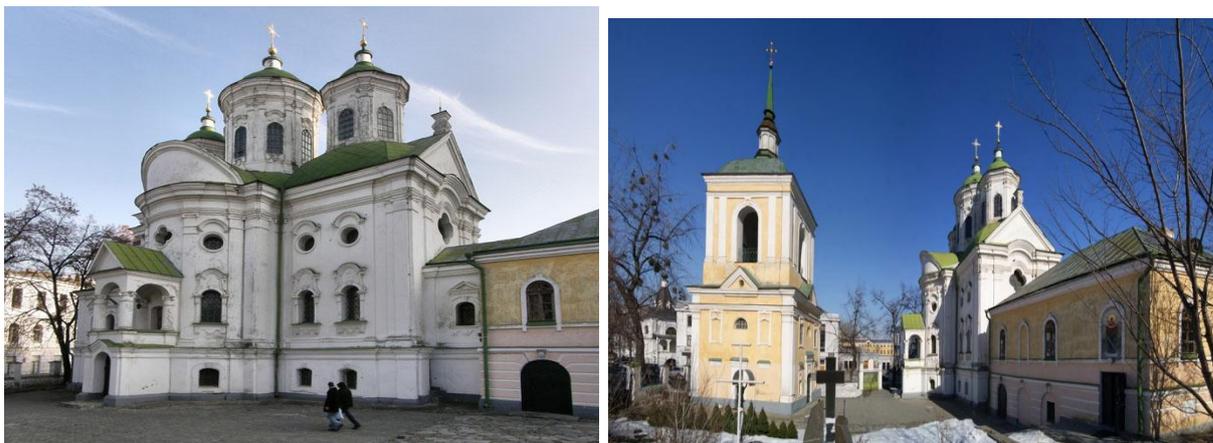
Тип споруди житловий

Архітектурні стилі [ренесанс](#)

Бароко

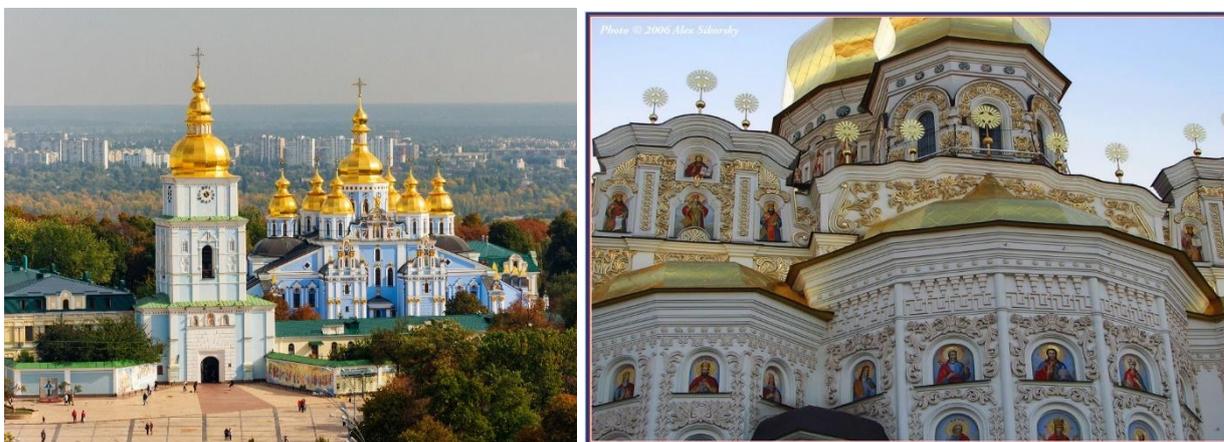
Прихід Ренесансу мав також велике значення для подальшого розвитку українського зодчества, особливо українського бароко. Барокове мистецтво й архітектура, що були вершиною мистецьких досягнень у західній та східній Європі, отримали високу оцінку в Україні XVII ст. і, поєднавшись тут з місцевим мистецтвом, особливо цегляною кладкою, створили новий неповторний стиль українського бароко. Завдяки активній будівельній діяльності гетьмана Мазепи, стиль бароко в Україні ще називається «Мазепинським стилем». На жаль, більшість шедеврів українського бароко не збереглися — частково через більшовицьку політику руйнації храмів, частково через руйнацію під час Великої Вітчизняної війни, частково через те, що специфічне відгалуження цього стилю — так зване «козацьке бароко» — було представлене дерев'яними церквами.

У XVIII столітті в українському бароко відбувалися зміни — фасади штукатурили та прикрашали ліпниною, прикладом чого є Покровська церква збудована за проектом українського архітектора Григоровича-Барського.

Рис.11.7 Покровська церква на Подолі

Бароко — стиль архітектурних ансамблів. Більшість ансамблів українських монастирів складалося в різні часи, часто — ще в давньоруський період, але їх остаточне формування відбулося в епоху бароко, коли всім будівлям надавалося єдине стильове обличчя (монастирі Придніпров'я та Лівобережжя України, Софійський ансамбль, Видубицький монастир у Києві).

Рис.11.8 Софійський ансамбль

У цей же час за проектом італійського архітектора Растреллі було збудовано Маріїнський палац, що є сьогодні державною резиденцією Президента України.

Рис 11.9 Маріїнський палац у Києві

Класицизм

З кінця XVIII ст. в Україну прийшов класицизм, так званий «*міський стиль*», характерною рисою якого було значне зменшення церковного будівництва. Перевага стала надаватись палацам та громадським будівлям.

На межі XVIII–XIX століть характерними зразками класицизму були величаві палати гетьмана Кирила Розумовського в Почепі (проект Де ля Мото, арх. О. Яновецький), Яготині (проект Менеласа), Глухові (арх. Андрій Квасов) й Батурині (проект Андрія Квасова, арх. Чарльз Камерон). Величезних розмірів палата в Почепі, збудована у 1796 р., дає широку площу спокійних архітектурних мас, але із сухими й одноманітними лініями деталей. Зате справжнім мистецьким витвором є палата в новій столиці України — Батурині, побудована в 1799 — 1803 рр., де вже помітні впливи стилю Людовіка XVI. Не менш цікава величезна садиба Завадовського в Ляличах (арх. Джакомо Кваренгі, 1794—95), де цілий комплекс будов створює колосальне півколо, а головний корпус має витончені форми т.зв. палладіанства — типу Вілла Ротонда поблизу Віценци в Італії.

Рис.11.12 Палац Розумовського м. Батурин Чернігівська область

Рис.11.13 Яготині (проект

Менеласа)

Рис.11.14 Глухові (арх. Андрій Квасов)

Рис.11.15 Батурині (проект Андрія Квасова, арх. Чарльз Камерон)

Рис.11.16 Садиба Завадовського в Ляличах (арх. Джакомо Кваренгі, 1794—95)

Наприкінці XVIII та на початку XIX століття на землях України з'явилися поодинокі зразки стилю ампір (пізній класицизм, що наслідував зразки архітектури Риму імператорської доби).

Лекція 11. Архітектура України XIX-XX століття. Сучасність, XXI століття

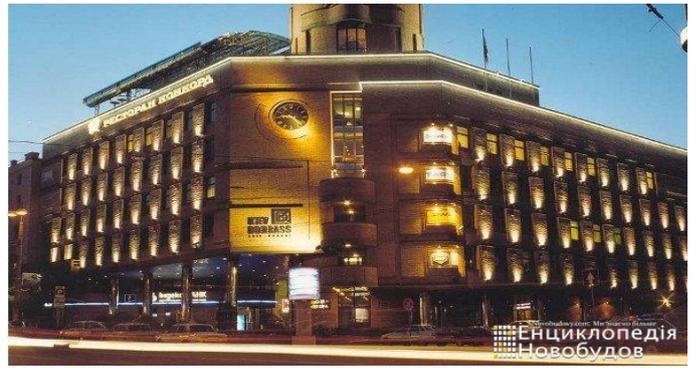
Мова сучасної архітектури стає більш глобальною, плюралістичною за творчим спрямуванням, але водночас значущу роль відіграють нові творчі пошуки прогресивних напрямів, принципів та прийомів вирішення форми та змісту в архітектурі. В творчості київської генерації українських архітекторів все частіше зустрічаються прояви постмодерну та хай-теку як віддзеркалення глобалізації процесу розвитку світової архітектури. В нових будовах стильового спрямування вдало використовуються нові конструктивні та художньо-пластичні можливості як традиційних будівельних матеріалів, так і нових — легкі металопластикові конструкції, вишукані оздоблювальні матеріали (готель «Хрещатик», арх. Л. Філенко;

Рис.12.1 Діловий комплекс «Зовнішекспосервіс», архітектор О. Донець та ін.

Рис.12.2 Банк «Україна», архітектор С. Бабушкін та ін.; офісний центр «Київ-Донбас»

Архітектор В. Жежерін та ін.; готельно-офісний центр «Східний горизонт», арх. О. Комаровський, комплекс «Ексімбанк», архітектор І. Шпара та ін.) і багато інших новітніх будов. Реконструкція та оновлення майдану Незалежності в м. Києві також стала знаковою подією, бо утвердила для архітектурно-художні символи нового іміджу суверенної України.

З кінця 1980-х років відновилося будівництво релігійних споруд. Нові православні церкви та собори будують переважно у візантійському стилі, рідко у класичному, готичному або псевдоруському стилях. Унікальним є будівництво у стилі українського бароко (собор Архієпископа Харківського Олександра, збудований у 2004 р.).

Завдання сучасної української архітектури — різноманітність у проявах сучасної естетики, пошук авторської архітектурної своєрідності та врахування існуючого історико-культурного середовища.

XX століття

На початку XX століття в Європі виникає новий напрям в мистецтві, та, зокрема, в архітектурі — Архітектура модерну кожної країні набувала національних рис, і таким чином з'являється архітектура Українського модерну. Як відомо, на початку XX століття частини території України знаходились під впливом Російської і Австро-Угорської імперій, тому на цих територіях модерн, і в тому числі український модерн мав характерні особливості. Архітектура

Західної України на початку ХХ ст. перебуває під впливом Віденського сецесіону, і набуває назви «сецесія». Поєднання народного мистецтва і сецесії стало наслідком виникнення Української сецесії, що має риси гуцульського і закарпанського народного мистецтва. На території Центральної, Південної та Східної України, яка перебувала в складі Російської імперії, існує національний різновид модерну: «Український модерн», який виник в Полтаві. Найвідоміші споруди цього стилю були побудовані в Харкові, Полтаві, Києві, але керівництво імперії протидіяло розвитку української культури і, зокрема, національної архітектури. Це було однією з причин, які не сприяли розповсюдженню українського модерну. Таким чином найбільш широко на російській частині України було представлено російський варіант модерну, також в Україні існують зразки північної різновидності модерну (скандинавської). Інші народи, звичайно, привнесли в архітектуру України свої національні особливості, наприклад модернізовані неоготичний (Народи Європи) або неомавританський стилі (Східні народи).

На території України за часів модерну творили такі постаті як академік Олексій Бекетов, Вікентій Прохаска, Григорій Артинов, Адам Генріх, Василь Кричевський, Тадеуш Обмінський, Іван Левинський.

Вирізняється постать Владислава Городецького. Особливо завдячує Городецькому Київ, прикрашений неповторними будівлями в стилі модерну (будинок з химерами), неокласицизму (музей старожитностей і мистецтва, нині Національний художній музей), неоготики (Миколаївський костел, нині Національний будинок органної музики), мавританської архітектури (караїмська кенаса, нині Будинок актора).

У 1910–1920 рр. отримав розповсюдження стиль необароко — спроба поєднати **традиції** високого «мазепинського бароко» із досягненнями європейського модерну.

Після Соціалістичної революції у мірі на зміну епохи модерну приходить епоха Модернізму, яка в Радянській Україні представлена стилем Конструктивізму. Найбільш вражаючі споруди цієї доби були побудовані в Першій столиці Української республіки — Харкові (будинок Держпрому), Києві (Житлові будинки партапарату в районі «Липки», Перший будинок Лікаря).

В 1932 р., з організацією єдиної Спілки архітекторів, було проголошено єдиний творчий метод — метод соціалістичного реалізмуї тотальної орієнтації на класику. Конструктивізм піддали жорстокої критиці, багато архітекторів-конструктивістів було репресовано або страчено. Розпочинається активна політизація архітектурної діяльності та формування архітектури режиму з його пориваннями до гігантоманії та бутафорської помпезності форм, але архітектура сталінського **історизму** набула національних українських рис.

В 1936–1939 рр. були збудовані: будинок ЦК КП(б)У, нині Міністерство закордонних справ України (проект П. Лангбарда); будинок НКВС, нині Кабінет міністрів України (проект

І. Фоміна); будинок Верховної Ради УРСР (проект В. Заболотного); штаб Київського особливого військового округу, нині Адміністрація Президента України (проект С. Григор'єва).

Комуністичний режим зруйнував чимало визначних будівель, які пізніше були внесені до офіційних списків пам'яток архітектури (Михайлівський Золотоверхий і Микільський військовий собори в Києві, Троїцький собор у Глухові тощо). Сьогодні деякі з них, наприклад, Михайлівський Золотоверхий чи Успенський собору, відбудовані.

Після Другої світової війни національно-самобутні ретроспекції відбилися в архітектурній діяльності періоду післявоєнної відбудови міст і сіл України. Особливо це мало значний вплив на грандіозну відбудову Хрещатика (архітектори: О. Власов, А. Добровольський та ін.). Багаті традиції українського бароко, які використали автори в забудові столичної вулиці, гармонійно поєднані з міським рельєфом. В архітектурі будинків була активно застосована українська орнаментальна пластика та колорит.

Форми і методи відбудови українських міст зруйнованих під час Другої світової війни визначалися двома головними чинниками: масштабами руйнувань та реальними можливостями радянської системи управління. Період 1946–1949 рр. характеризувався хаотичною відбудовою житла методами «народної будови» і тільки у 1949–1953 рр. можна казати про активну забудову центральних магістралей міст і в той же час наростання кризових явищ, дисонансом у діях великої кількості відомчих забудовників. У процесі відбудови центральних районів міст відбувалася зміна їх екстер'єру, Втрата самобутнього, історичного вигляду. У центрах міст панував «сталінський ампір» чи «сталінське бароко». Масштаби робіт, централізація й уніфікація проектного забезпечення диктували вироблення спрощених, типових проектів, полегшення прийому об'єктів державними комісіями, шаблонних комплектуючих для будинків, які будувалися поточно-швидкісними методами призвели до відсутності національних елементів у архітектурі.

В 1960—70-ті роки з'являються перші прояви нової образності архітектури, використання сучасних індустріальних конструкцій та прогресивних будівельних матеріалів — Палац спорту в Києві (архітектори: Михайло Гречина, Олексій Заваров); наземні станції Київського метрополітену «Хрещатик» (архітектори: Андрій Добровольський, Віктор Єлізаров та ін.); «Університет» (архітектори: Г. Головка, М. Сиркін та ін.); готель «Тарасова гора» в м. Каневі (архітектори: Н. Чмутіна, Е. Гусєва, В. Штолько та ін.); Палац дітей та юнацтва у Києві (архітектори: Авраам Мілецький, Едуард Більський); кіноконцертний палац «Україна» (архітектори: Є. Маринченко та ін.). Оригінальністю та новизною форм позначена архітектура комплексу Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка (архітектори В. Ладний, А. Буділовський, Л. Коломієць та ін.).

Будинок з химерами у стилі модерн, Київ, арх. В. Городецький, 1901-1902

В архітектурі кінця XIX – початку XX століття вирізняється постать Владислава Городецького. Особливо завдячує йому Київ, прикрашений неповторними будівлями в стилі модерну (будинок з химерами), неокласицизму (музей старожитностей і мистецтва, нині Національний художній музей), неоготики (Миколаївський костел, нині Національний будинок органної музики), мавританської архітектури (караїмська кенаса, нині Будинок актора).

У 1910–1920 рр. отримав розповсюдження стиль неobaroko – спроба поєднати традиції високого “мазепинського бароко” із досягненнями європейського модерну.

Комуністичний режим зруйнував чимало визначних будівель, які пізніше були внесені до офіційних списків пам'яток архітектури (Михайлівський Золотоверхий і Микільський військовий собори в Києві, Троїцький собор у Глухові тощо). Сьогодні деякі з них, наприклад, Михайлівський Золотоверхий чи Успенський собору Києві, відбудовані.

Будинок Кабінету міністрів України, 1936–38 р. , арх. І. Фомін

В 1932 р. , з організацією єдиної Спілки архітекторів, було проголошено єдиний творчий метод — метод соціалістичного реалізму і тотальної орієнтації на класику. Розпочинається активна політизація архітектурної діяльності та формування архітектури режиму з його пориваннями до гігантоманії та бутафорської помпезності форм.

В 1936—1939 рр. були збудовані: будинок ЦК КП(б)У, нині Міністерство закордонних справ України (проект П. Лангбарда); будинок НКВС, нині Кабінет міністрів України (проект І. Фоміна); будинок Верховної Ради УРСР (проект В. Заболотного).

Після Другої світової війни національно-самобутні ретроспекції відбилися в архітектурній діяльності періоду післявоєнної відбудови міст і сіл України. Особливо це мало значний вплив на грандіозну відбудову Хрещатика (архітектори: О. Власов, А. Добровольський та ін). Багаті традиції українського бароко, які використали автори в забудові столичної вулиці, гармонійно поєднані з міським рельєфом. В архітектурі будинків була активно застосована українська орнаментальна пластика та колорит.

В 1960—70-ті роки з'являються перші прояви нової образності архітектури, використання сучасних індустріальних конструкцій та прогресивних будівельних матеріалів — Палац спорту в Києві (архітектори: М. Гречина, О. Заваров); наземні станції Київського метрополітену «Хрещатик» (архітектори: А. Добровольський, В. Єлізаров та ін.); «Університет» (архітектори: Г. Головка, М. Сиркін та ін.); готель «Тарасова гора» в м. Каневі (архітектори: Н. Чмутіна, Е. Гусева, В. Штолько та ін.); Палац дітей та юнацтва у Києві (архітектори: Авраам Мілецький, Едуард Більський); кіноконцертний палац «Україна» (архітектори: Є. Маринченко та ін.). Оригінальністю та новизною форм позначена архітектура комплексу Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка (архітектори В. Ладний, А. Буділовський, Л. Коломієць та ін.).

Сучасність

Майдан Незалежності, 2005

Мова сучасної архітектури стає більш глобальною, плюралістичною за творчим спрямуванням, але водночас значущу роль відіграють нові творчі пошуки прогресивних напрямів, принципів та прийомів вирішення форми та змісту в архітектурі.

В творчості київської генерації українських архітекторів все частіше зустрічаються прояви постмодерну та хай-теку як віддзеркалення глобалізації процесу розвитку світової архітектури. В нових будовах стильового спрямування вдало використовуються нові конструктивні та художньо-пластичні можливості як традиційних будівельних матеріалів, так і нових — легкі металопластикові конструкції, вишукані оздоблювальні матеріали (готель «Хрещатик», арх. Л.Філенко; діловий комплекс «Зовнішекспосервіс», архітектор О. Донець та ін.; банк «Україна», архітектор С. Бабушкін та ін.; офісний центр «Київ-Донбас», архітектор В. Жежерін та ін.; готельно-офісний центр «Східний горизонт», арх. О. Комаровський, комплекс «Ексімбанк», архітектор І. Шпара та ін.) і багато інших новітніх будов. Реконструкція та оновлення майдану Незалежності в м. Києві також стала знаковою подією, бо утвердила для архітектурно-художні символи нового іміджу суверенної України.

З кінця 1980-х років відновилося будівництво релігійних споруд. Нові православні церкви та собори будують переважно увізантійському стилі, рідко у класичному, готичному або псевдоруському стилях. Унікальним є будівництво у стилі українського бароко (собор Архієпископа Харківського Олександра, збудований у 2004 р.).

Завдання сучасної української архітектури - різноманітність у проявах сучасної естетики, пошук авторської архітектурної своєрідності та врахування існуючого історико-культурного середовища.

Народна архітектура

Окремою сторінкою української архітектури можна назвати архітектуру народну. До найпоширеніших зразків української архітектури, що зберіглися до наших часів, відносяться дерев'яні храми (див. Дерев'яні храми України). Оскільки дерев'яні пам'ятки потребують особливого догляду, ці зразки архітектури часто перевозяться до спеціальних заповідників.

Найвідоміші музеї у яких можна побачити відреставровані пам'ятки архітектури XVIII–XIX ст:

- Музей народної архітектури та побуту України, що знаходиться біля селища Пирогів у Києві
- Шевченківський гай у Львові

- Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини
- Етнографічний музей «Хутір Савки» поблизу Києва та інші.
- Церква Різдва Богородиці у селі Мохнате
- Церква Святої Трійці в селі Матків
- Церква в селі Лімна
- Церква святого Юра в Дрогобичі

Народна архітектура українців багата типами споруд і оригінальна за їх формами. Вона стала спадкоємницею традицій, що сформувались на українських землях протягом попередніх тисячоліть. Й хоча великий вплив на становлення народної архітектури, характер будівель та їхнє розміщення мали природні умови, будівельні матеріали та способи будівництва, українці зуміли створити оригінальні й характерні типи селянської хати та християнського храму, що є спільними для усіх земель, заселених українцями (це стосується як етнічних земель, так і діаспорного розселення).

У одній із давніх українських колядок співається: «Церкву збудую з трема верхами, з трема віконці». І справді тип храму, найбільш поширеного серед українських культових споруд, є переважно триверхим. Більшість зразків дерев'яної церковної архітектури, що походять з XVI–XX століть є власне церквами, що складаються в своїй основі з трьох зрубів (веж), центрально урівноважених. Тобто вища і ширша вежа розміщувалась посередині між притвором («бабинцем») і вівтарем. Кожна вежа має декілька заломів і завершується банею з ліхтарем і маківкою з хрестом. Дещо інший тип співвідношення розміру й висоти веж спостерігаємо в українських церквах Лемківщини. Квадратний зруб (вежа) із наметовим перекриттям (квадратним чи восьмикутним) є основою будівельної конструкції дерев'яної храмової архітектури українців. Якщо наметове перекриття є лише над середнім зрубом, то це однобанна (одноверха) церква, коли ж над всіма трьома зрубами — трибанна. Інколи до середнього зрубу з південного і північного боків долучено ще по одному зрубам — таким чином будується п'ятибанна церква. Коли ж у цій останній заповнювати зрубами западаючі кути, то утвориться дев'ятизрубна будова. У всіх варіантах над центральним зрубом верх найвищий, над бічними ж верхи нижчі, а над кутовими — ще нижчі. Донині збереглась лише одна така вертикально-центрична церква з дев'ятьма верхами — козацький дерев'яний собор XVIII століття у Новомосковську.

З другої половини XVI століття в дерев'яному будівництві України починають практикувати шести- та восьмикутні зруби, що помітно посилювало пластичну виразність будови. Тоді ж почали утаюватись естетичні засади храмубудування. Наприклад, головні точки церков часто вписуються у рівносторонній трикутник або ж рівнораменний хрест. Зовні

українські церкви зашальовувались дошками, покрівля ж була найчастіше з гонту (дерев'яних дощечок). Вікна розташовувано довільно, але, як правило, досить високо над землею. Форма їх була прямокутна, квадратна чи кругла. Церкви не мали парадного фасаду. Будівлі вирішувались таким чином, щоб однаково естетично сприйматися з усіх боків. Більшість дерев'яних церков мають своєрідний дашок-опасання по периметру. Окремим архітектурно вагомим елементом було оформлення дверей, що вели безпосередньо до церкви, і надголовних хрестів, що прикрашалися вибагливим кованим орнаментом.

У внутрішньому просторі церков цікавою є одна характерна закономірність. На око українська церква завжди видається на 20 відсотків вищою від реальних розмірів. Такий зоровий **ефект** можливий завдяки спеціальному цілеспрямованому комбінуванню внутрішніх об'ємів зрубів і верхів (бань). Ця будівельна закономірність вперше науково обґрунтована і підтверджена математичними розрахунками професора В. Щербаківського (1913 р.). Вона досить активно використовувалась також народними майстрами в архітектурі іконостасів, як і в архітектурних принципах мурованих церков (власне того напрямку мурованого будівництва, що перейняв традиції народного дерев'яного будівництва (наприклад, Волоськацерква і Каплиця трьох святих у Львові).

Невід'ємною рисою церковного ансамблю в Україні були дзвіниці. Їх висота та форми залежать від архітектури церкви. Коли дзвіниця стоїть безпосередньо біля церкви, її форми безпосередньо повторюють форми веж церкви. Традиційно українські дзвіниці, як і церкви, бувають одно- чи багатоярусними, з галереями і опасаннями дашком по периметру будівлі або ж без них (рідше), на зрубах чи каркасні (в Галичині), або ж на зрубі церкви над бабинцем (на Лемківщині). Інтер'єри церков визначались іконостасами — з липового, добре висушеного дерева (до 30 років), наскрізь різьбленими й золоченими. Склалися іконостаси з 5, 6 і навіть 7 ярусів. Ікони («образи») відділялись різьбленими колонками. Зрідка ікони були скульптурними різьбленими. Ще однією характерною особливістю українських народних церков і церковних ансамблів є ритм, який відіграє тут таку саму роль, як і в музично-співочих композиціях. Усі об'єми, лінії конструкцій, деталі й оздоби церкви пов'язані єдиним ритмом й витворюють неповторну архітектурну симфонію. Дуже поширеними будівлями були також каплиці, що їх ставили на роздоріжжях та узбіччях доріг. Вони мають прямокутну форму, дво- або чотирихилі дахи. Вхід облаштовувався із причілкової (вужчої) стіни, перед ним часто було піддашся, підтримуване двома стовпчиками.

Тема 2. Генеральний план міста. Типологізація міст. Функціональна структура міста.

Лекція 13. Генеральний план міста.

Місто – динамічна система, яка розвивається в просторі та часі. Для його розвитку необхідні **територіальні, функціональні та структурні** резерви. Резерв територій, функцій та структурних елементів, які дублюються є основною ознакою відкритої (незамкнутої) планувальної організації міста, що допускає значний розвиток основних функціональних зон, планувальних районів і міських інженерних та транспортних мереж.

Територіальні резерви – ділянки землі, які резервуються для зростання різних функціональних зон.

Функціональні резерви – це запаси виробничої потужності, запаси потужності інженерних і транспортних мереж, джерел енергії та водопостачання, які прогноуються.

Структурні резерви є дублюванням різного роду структурних елементів міста та його частин, що дає можливість створення елементів, які дублюватимуться в майбутньому: сельбищних, промислових районів, основних міських транспортних та інженерних магістралей, центрів загальноміського значення. Для цих елементів територія резервується на стадії проекту генерального плану.

Генеральний план міста – це основний стратегічний документ, який містить матеріали територіального та соціального розвитку. Генеральний план виконується після розробки проекту районного планування. Найважливішою складовою міста є містоутворююча база – виробничі території. Профіль міста визначає склад його виробничої бази.

Міста **за господарським профілем** поділяються на промислові, курортні, туристичні, залізничні вузли, наукові центри і т. ін.

За адміністративним і культурним значенням міські населені пункти поділяються на обласні, районні центри, міста обласного підпорядкування, міста, селища міського типу, селища.

Виділяють дві категорії населення, які формують містоутворюючу й містообслуговуючу бази. До містоутворюючої групи відносять працездатне населення, яке працює на підприємствах, не тільки в межах, а й за межами міста. Містообслуговуюча база складається з адміністративних, культурнопобутових, навчальних та інших закладів, а також населення, що працює в них.

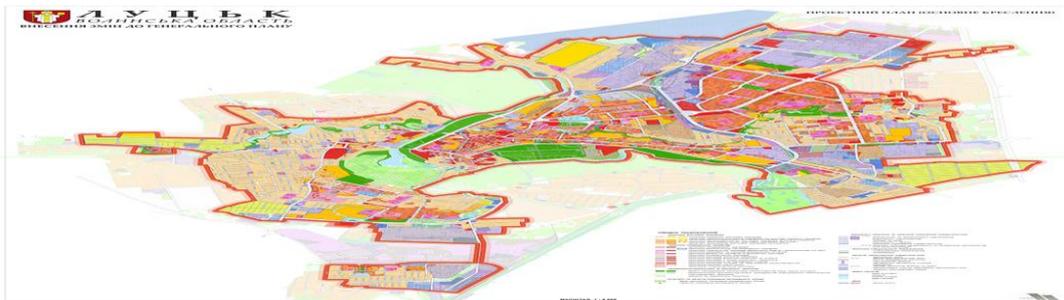
Кожне місто – це складний, функціонально-планувальний об'єкт. Гармонійне функціонування й розвиток міста та його складових забезпечується урахуванням категорії міста за чисельністю населення.

За чисельністю населення виділяються такі міста: малі – до 50 тисяч жителів; середні – 50 - 100 тисяч жителів; крупні – 100-500 тисяч жителів; значні – 500-1000 тисяч жителів; найзначніші – понад 1000 тисяч жителів.

У найзначніших містах для внутрішніх зв'язків передбачається, як правило, позавуличний транспорт – метрополітен, залізниця, монорейка. Зазвичай, крупні й найкрупніші міста є регіональними й міжрайонними центрами системи населених місць, а також центрами

агломерацій, конурбацій і метрополітенських ареалів. Великі й середні міста є міжрайонними й районними центрами групових систем розселення різної величини. Малі міста є районними центрами місцевих систем розселення.

<https://youtu.be/BdeZ2K8SnJI>

Лекція 14. Типологізація міст.

За хронологічною ознакою можна виділити два типи міст – історичні й нові. Найбільші питомі витрати територіального планування мають історичні міста, які розвивалися стихійним шляхом. Ці міста мають певну специфіку: для них розроблені спеціальні норми, правила й методи реконструкції та нового будівництва. Нові міста – будуються за єдиним планом.

За адміністративно-політичним значенням виділяють міста: – столичні; – центри областей, країв; – центри низових адміністративних районів. Адміністративно-політичне значення впливає на розмір зовнішніх зв'язків, набір і кількість установ. Так, у столиці є Верховна Рада, Верховний Суд, Академія наук, міністерства, музеї, ВУЗи, театри, в обласних центрах – обласні організації, музеї, виставкові центри, театри, але в меншій кількості. З античних часів відомі декілька основних типів міст: місто-фортеця, місто-порт, місто-резиденція, торгівельне місто, місто-святилище, склався тип міста-курорта, будь то на морському узбережжі, або у цілющих джерел. Пізніше сформувалися декілька нових типів: міста-заводи, міста-сади тощо. Портові міста розташовують на морях, великих річках. Їхня специфіка – віялоподібний план міста, де центр міста розташований, як правило, біля моря (річки); для вантажного порту необхідна залізниця; якщо є курорт – велика кількість туристів та відпочиваючих; наявності великого простору відповідає архітектурний силует, приклад портового міста на морі – Одеса, Херсон і Миколаїв, на річці – Запоріжжя, Київ. Місто-залізничний вузол, його територія розчленована залізницею, що ускладнює транспортний зв'язок всередині міста; як правило, кілька залізничних станцій; наявність залізничного депо, складів. Місто-супутник, тип що з'явився ще в 20-х але набув розвитку в 70-х роках 20 сторіччя та виконує функції «житлової філії» біля великого міста, або в якому має переважний розвиток один вид промисловості, проектувалось для вирішення проблем

розвитку найкрупніших міст, зон їх впливу. Місто-сад, запроваджений Е. Говардом, також став зразком розвитку сучасного містобудування певного часу. Університетські міста – кампуси (від англ. «Campus»), студентські містечки в комплексах великих університетів, що поєднують декілька функцій (навчання, спорт, відпочинок та житло для студентів і викладачів). Міста-музеї – це добре збережені старовинні міста, які цікаві з точки зору знайомства з історією країни. Специфіка: велика чисельність туристів, що визначає кількість готелів, обслуговуючих установ тощо. Нова забудова підпорядкована історичній забудові міста.

Наукові міста – це новий вид міст, що виник у ХХ ст. та демонструє зростаючу роль науки. Специфіка: розміри міста невеликі; розташовуються в гарних природних умовах (частіше – ліс); у забудові значна частина НДІ, будинків учених, підвищені вимоги до тиші. За характером функцій, які виконує місто, можна виділити населені пункти, що спеціалізуються на: – промислового виробництва (індустріальні центри); – транспортному обслуговуванні – портове місто, залізничний вузол (питома вага зайнятих у промисловості нижче зайнятих на транспорті); – культурно-побутовому обслуговуванні населення – центри туризму, міста - музеї, оздоровчі центри (понад 10 % працездатного населення зайнято в охороні здоров'я); – наукових дослідженнях (наукові центри); – сільськогосподарському виробництві. Більшості міст властива поліфункціональність. Як правило, функціональний характер впливає на планування міста та надає йому специфічні риси. Так, на території промислового міста розташована велика кількість промислових об'єктів (до 50 % території), а також залізниці, товарні станції, під'їзні шляхи, санітарно-захисні зони. При проектуванні враховується розміщення промисловості, боротьба зі шкідливими викидами. У теорії сучасного містобудування існує багато пропозицій щодо поділу міст на ті, що зароджуються, розвиваються й перебувають у стагнації (занепаду), на «оптимальні» і неоптимальні, на центровані й розосереджені. Набуває все більшого розвитку ідея експериментального будівництва «ідеальних» міст і екополісів; поширюються глобальні концепції «тотального міста», метро- і мегалополісів, проектуються надводні, підводні й космічні поселення тощо. Усе це свідчить про те, що сучасні класифікації та типологія в майбутньому мають перетворитися в систематизацію міст, узгоджену з багатьма ознаками й вимогами, спроможну бути діючим засобом створення повноцінного міського середовища

Лекція 15. Функціональна структура міста.

Історично місто виникло внаслідок бажання людини щодо просторового освоєння середовища її мешкання. У ході еволюції міста – з первісних поселень доісторичної доби – до сформованих соціоекономічних і територіальнопланувальних містобудівних утворень сучасності

– виникла необхідність пізнання міста як об'єкта нагляду, оцінки й прогнозування. В 1933 р. в «Афінській хартії» IV конгресом Міжнародної спілки архітекторів (CIAM) було виголошено чотири основні функції міської діяльності: робота, житло, відпочинок і пересування. У сучасному містобудуванні місто розглядається як проєкт комплексний розвитку цих видів діяльності. Ці функції міської діяльності утворюють основні функціональні зони міста: промислову, сельбищну, зону відпочинку та зону транспорту. Міста швидко зростають, тому в сучасному містобудуванні виділяють ще резервну зону для розвитку міста.

Подальше структурування території функціональних зон призводить до утворення просторової структури міста, основними елементами якої є міські райони, житлові райони, мікрорайони й житлові групи. Функціональні зони міста поєднує в одне ціле містобудівна інфраструктура. Основними містоформуєчими мережами є мережа транспорту, мережа зелених насаджень, інженерні мережі, мережа обслуговуючих центрів.

Об'єднання основних міських функцій, функціональних зон, міських районів і міських мереж формує планувальну структуру міста. Розробка й обґрунтування планувальної структури здійснюється в генеральному плані міста. Конкретні ландшафтні умови визначають індивідуальний образ міста.

Праця, побут, відпочинок і пересування є основними функціями життя міського населення, які реалізуються на території міста. Територія міста за 23 своїм функціональним призначенням і характером поділяється на такі основні зони: промислову, сельбищну, комунально-складську, санітарно-захисну, рекреаційну, зону зовнішнього транспорту й зону центру. Функціональна зона – це ділянка міської території з однією переважною функцією.

Промислова зона складається з промислових підприємств і територій, на основі виробничої кооперації, технологічної та транспортної інфраструктури. Вона повинна мати зручний зв'язок з сельбищною зоною. Промислову зону з великим вантажооборотом треба розміщувати поряд із залізничними станціями, річковими й морськими портами. Характер виробничої бази визначає відстань промислової зони від зони проживання.

Санітарно-захисна зона встановлюється між промисловою та сельбищною територіями. В цій зоні, окрім зелених насаджень, можуть розміщуватися пожежні депо, автостоянки й гаражі, комунально-складські споруди, адміністративні та торговельні будівлі. Призначення цієї зони полягає в забезпеченні захисту сельбищної зони від шкідливого впливу промисловості. Головними санітарними вимогами є розміщення сельбищної зони з підвітряного боку відносно промисловості та вище за течією річки відносно промислової зони.

Рекреаційна зона, розміщується на екологічно чистих територіях, поблизу рік, озер та інших водоймищ, поблизу лісних масивів, де створюють місця повсякденного і тривалого відпочинку. Частини рекреаційної зони можуть розташовуватися усередині міста (сади, парки,

сквери) і за його межами (лісопарки, лугопарки, гідропарки).

У комунально-складській зоні розміщуються склади, комунальні підприємства, фабрики-пральні, фабрики-хімчистки, депо для громадського транспорту, гаражі, станції технічного обслуговування. Ця зона має бути зручно зв'язана з промисловою зоною.

Зона зовнішнього транспорту складається з комплексу авто-, залізничних, річкових і інших вокзалів, які приймають зовнішні потоки пасажирського транспорту, а також мережі дорожньої інфраструктури, яка обслуговує ці 24 комплекси.

Сельбищна зона є багатофункціональною зоною, до складу якої входять житлові території, громадсько-торговельні центри, зелені насадження, місця короткочасного відпочинку, магістральні вулиці та дороги міського і районного значення, автостоянки, гаражі. У найкрупніших і крупних містах найбільшою територіальною одиницею є міський район, який, як функціональне утворення, може містити у своєму складі всі функціональні зони. Приблизна чисельність населення міського району для найкрупніших міст становить до 500 тис. чол., для крупних – до 100 тис. чол.

Таким чином, функціональні зони мають ієрархічну багаторівневу структуру: житлова група, мікрорайон, житловий район і міський район. Ці структурні елементи є важливою складовою частиною композиції генерального плану. Сельбищний район складається з кількох житлових районів.

У крупних і найкрупніших містах організується зона загальноміського використання, яка складається з великих адміністративних, торговельних та житлових комплексів. У сучасній містобудівній практиці центр забудовується за принципом вертикального зонування. У містах наукового профілю й у технополісах виділяється зона науково-дослідних інститутів, лабораторій, конструкторських бюро.

Тема3. Архітектурно-просторова композиція і планувальна структура міст

Лекція 16.Планувальна структура міста. Типи та форми структури міста.

Планувальна структура міста – це сукупність функціональних зон і планувальних елементів, зв'язаних між собою в єдине ціле транспортною мережею, мережею центрів житлових районів і мікрорайонів, мережею зелених насаджень і місць відпочинку, а також інженерними комунікаціями.

Планувальні структури розрізняються за формою плану. Найбільш давні міста мають планувальну структуру у вигляді прямокутної сітки. Таке планування міста дістало назву гіпподамової структури. Вона застосовувалась у Давньому Єгипті, Шумері, Ассирії, у Китаї,

Давньому Римі та Греції; у сучасних містах – Вашингтоні, Нью-Йорку; у нових містах Європи та Азії: Чандігарх, Тольятті, Бразилія, а також у нових районах історичних міст.

Регулярний план міста може бути побудовано на основі восьмикутної або шестикутної сітки. До таких міст належить Канберра в Австралії, Тулуза ле Мірай у Франції. Сітчасті структури можуть бути регулярними на основі модуля й нерегулярними. Іррегулярні й радіально-кільцеві структури характерні для міст Середньовіччя. Практично всі найкрупніші міста Європи на початку свого розвитку малі радіально-кільцеву структуру, наприклад, Амстердам, Мілан, Париж, Краків, Київ, Москва та ін. Згодом, у крупніших містах, з наростанням транспортних проблем, радіально-кільцева структура перетворювалася в сітчасту.

Для крупних і найкрупніших міст важливим є тип структур, який можна назвати змішаною структурою. Ця структура поєднує елементи сітчастих і радіально-кільцевих систем, які можуть накладатись одна на одну або можуть 20 розміщуватися в різних районах міста.

За формою міської території та характером зонування планувальні структури бувають компактні, лінійні і розосереджені. У компактних структурах композиція міста розвертається навколо його центру, територія близька до кола, квадрата або правильного багатокутника. У лінійних структурах територія (житлова, промислова, рекреаційна і інші зони) розміщуються смугами уздовж залізниці або автомобільної дороги. Лінійна структура, як правило, має кілька міських центрів. Розосереджена структура територіально складається з кількох міських районів, роз'єднаних між собою річкою, ярами або залізничними коліями чи автодорогою. У розосереджених структурах виникають проблеми з інженерними комунікаціями та зв'язками.

Крупні й найкрупніші міста, як правило, мають радіально-кільцеву структуру в історичному центрі, а на периферії – лінійну, сітчасту або розосереджену структуру.

Лекція 17. Композиційна структура міста. Архітектурно-просторове середовище міста

У композиції міста важливу роль відіграє система магістральних вулиць і доріг, яка утворює систему композиційних осей та вузлів (на перетині вулиць).

Іншим важливим елементом композиції є система зелених насаджень: міські сади, парки, сквери й місця відпочинку. Ці містоформуючі об'єкти розміщуються як уздовж, так і в місцях схрещення й примикання основних композиційних осей, у комплексі з архітектурними ансамблями.

Таким чином, архітектурно-просторова композиція міста включає міські ансамблі, систему зелених насаджень і парків, що розміщені у системі композиційних осей, які є основними міськими магістралями, що, в свою чергу, об'єднують домінанти міста.

Важливим завданням формування композиції нового міста є вибір місця для його розміщення й встановлення взаємозв'язку між ландшафтом і організацією архітектурно-просторового середовища. Природний ландшафт та результати його оцінки мають стати основою для формування основних композиційних осей, панорам і силуету міста, для вибору кращих місць розміщення доміант у вигляді великих міських ансамблів. Структура ландшафту і рельєфу території визначає розміщення міських садів, парків, скверів, а також конфігурацію міських магістралей, розміри районів, мікрорайонів і кварталів. Таким чином, характер ландшафту місцевості визначає тип планувальної структури і варіантів композиції нового міста.

Лекція 18. Архітектурно-просторове середовище міста

Важливим елементом композиції нового міста є встановлення пропорцій між обсягом забудови та природним середовищем, між розмірами майданів і ансамблями, що їх оточують, а також між пропорціями міського плану. Характер пропорцій є похідною від характеру ландшафту й сприяє індивідуальності й неповторності образу міста. Також важливим є формування архітектурної візитівки міста – міської панорами, що є загальним, впізнаваним та дуже характерним видом міста з дальніх під'їздів, з боку річки, моря чи гір та інших особливих місць ландшафту місцевості.

Формування й розвиток композиції історичного міста ґрунтується на наслідуванні зв'язку між його минулим, теперішнім і майбутнім. Подальший розвиток композиції повинен ґрунтуватися на розвитку структури композиційних осей, що склалися, і продовженні ідей історичного планування, що буде унікальною основою для композиційного розміщення нових районів і реконструкції старих кварталів міста. Іноді композиція історичного міста набуває нового «звучання» завдяки поєднанню нових образів та форм, що посилюють значення історичного центру міста.

Об'єднання в єдине ціле розосередженої структури великих історичних міст стає головною проблемою формування їх композиції. Ця проблема, як правило, вирішується формуванням великих композиційних осей уздовж відкритих озелених паркових просторів, водно-зелених діаметрів міста, уздовж річок і набережних. Укрупнення пропорцій за рахунок штучно утвореного ландшафту є ефективним прийомом формування цілісної композиції великого історичного міста.

Значну роль у композиції відіграють інженерно-транспортні споруди: віадуки, шляхопроводи, мости, канали, швидкісні дороги та ін., яким історично були властиві великі

розміри та масштаби порівняно з рядовою забудовою

Тема 4. Ландшафтно-рекреаційні території міста

Лекція 19. Система озеленення території міста. Ландшафтно-рекреаційна зона міста.

Міські зелені насадження поділяються на зелені насадження загального користування й спеціальні зелені насадження. Ці дві групи в сукупності створюють систему зелених насаджень житлових і промислових територій. Районні й мікрорайонні сади, сквери, бульвари й набережні слугують для короткочасного відпочинку жителів. Для кожного виду озеленення вибирають спеціальні породи дерев, які забезпечують ефективний захист від шуму, пилку, газів і перегріву. Система паркових ансамблів і садово-паркові комплекси є важливою складовою частиною архітектурної композиції й планувальної структури міста в цілому. Садово-паркові комплекси різного виду, типу й розміру включають кілька великих парків, садів, скверів, пішохідних бульварів, річки, озера й струмки, а також паркові споруди.

Таким чином, садово-паркові комплекси створюють систему, яка, як правило, включає регулярні й пейзажні парки. У сучасних містах садово-парковий комплекс є місцем відпочинку для великої кількості людей. Внаслідок цього на території комплексу розміщуються встанови й підприємства торгівлі, розваг і обслуговування, атракціони й парки для дітей, автостоянки та необхідні господарчі будівлі й споруди.

У практиці ландшафтного проектування виділяють такі види розміщення зелених насаджень: центричне, периферійне, групове, лінійно-смугове.

Місця для повсякденного відпочинку розміщуються в структурі сельбищної території, а місця для короткочасного відпочинку – у лісопарках і приміській зоні. Міські парки забезпечують відпочинок населенню і є основними масивами зелених в системі внутрішньоміського відпочинку. Територія міських парків у місті становить: у великих містах 60–100 га, у 35 середніх містах 20–40 га, у малих містах 35 га. Граничним розміром вважається парк площею 300 га, який має раціональну планувальну схему.

Парки житлових районів є також важливими елементами в системі відпочинку. Сумарна площа зелених насаджень загального користування становить близько 20–25% усієї території міста. Система зелених насаджень житлового району є частиною загальноміської системи зелених насаджень. До зелених насаджень району відносяться: парки і сади загального користування районного і мікрорайонного значення, сквери, бульвари і вуличні посадки.

Ландшафтно-рекреаційна зона – це сукупність усіх ландшафтних, «зелених», водних просторів міста та замських територій, що зберігаються або знову створені, у їх архітектурно-планувальній та композиційній єдності. Це озеленені території, найчастіше з унікальним ландшафтом, основною функцією яких є організація відпочинку населення – міські і сільські парки, озеленені місця відпочинку в житловій забудові, а також урбанізовані рекреаційні території – ділянки центрів розваг, атракціонів, інших об'єктів, що виконують рекреаційні функції, але не завжди включають озеленені території. Критерієм віднесення рекреаційних територій до категорії ландшафтно-рекреаційних є частка озелених просторів – більше 50% загальної площі.

Містобудівне значення зелених насаджень важко переоцінити, вони: регулюють температурний режим; сприятливо впливають на склад і чистоту повітря; використовуються в боротьбі з міським шумом; сприятливо впливають на психологічний стан людини; створюють ландшафтну привабливість міста в цілому й окремих його частинах; збагачують архітектурні ансамблі і займають провідну роль в архітектурі парків і садів.

Система озеленення, з одного боку може визначатися розмежуванням міста на планувальні елементи, а з другого – може обумовлювати планувальну структуру міста. При формуванні системи зелених насаджень слід враховувати по-перше – головну ідею озеленення міста – доправлення свіжого повітря із замських районів (лісів тощо) до центру міста, по-друге – розміри та функціональний профіль міста, кліматичні умови (кількість опадів, 3б температуру повітря, напрям та силу вітру, наявність водоймищ, річок).

Система озеленення має відповідати таким основним завданням:

- функціональній організації міських територій різного призначення, у тому числі для відпочинку населення на природі;
- санітарно-гігієнічній організації міських територій різного призначення – оздоровлення міського середовища та покращення мікроклімату;
- архітектурно-художній організації міських територій в цілому – формування цілісного та архітектурно виразного ландшафту міста.

Критеріями оцінки варіанта системи озеленення території служать:

- рівномірність розподілу по території міста, особливо стосовно житлових забудов, транспортна й пішохідна доступність;
- безперервність системи, що залежить від можливості планувального об'єднання садів і парків – бульварами, набережними, озеленими вулицями та алеями;
- комплексність організації внутрішньоміських і замських озелених територій, планувальне об'єднання внутрішньоміських відкритих просторів із приміськими лісопарками та лісами.

Система зелених насаджень має відповідати планувальній структурі міста. Кожній планувальній одиниці відповідають певні зелені насадження: мікрорайону – сад мікрорайону; житловому району – сад, бульвар, сквер житлового району; планувальному району – районний парк; місту – міські парки, сади, дитячі та спортивні парки, гідропарки, лісопарки, бульвари, міські сквери, набережні.

Структура системи зелених насаджень залежить і від розміру міста. Мале місто – найбільш проста структура: міський парк, бульвари, сади мікрорайонів. Середнє місто – міський парк, сади житлових районів, сквери, бульвари, сади мікрорайонів. Велике місто – міський парк, сади житлових районів, дитячі та спортивні парки, гідропарки, лісопарки, бульвари, сквери, сади мікрорайонів. У значному місті до перелічених зелених насаджень додаються також районні парки, ботанічні та зоологічні сади.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Генеральний план – основний містобудівний документ, який визначає в інтересах населення та держави умови формування середовища життєдіяльності, напрямки і межі розвитку територій міських і сільських поселень, зонування територій, розвиток інженерної, транспортної та соціальної інфраструктури, містобудівні вимоги до збереження об'єктів історико-культурної спадщини та особливо охоронюваних природних територій, екологічному та санітарному благополуччю.

Житловий район – структурний елемент сельбищної території площею 80–400 га, у межах якого формуються житлові квартали, розміщаються установи, підприємства, об'єкти міського значення, межі житлового району – магістральні вулиці, дороги загальноміського значення, природні й штучні рубежі.

Житловий квартал (житловий комплекс) – первинний структурний елемент житлового середовища, обмежений магістральними чи житловими вулицями, проїздами, природними рубежами, площею 20–50 га з повним комплексом установ і підприємств обслуговування місцевого значення.

Клімат – сукупність атмосферних умов за багаторічний період, характерний для місцевості, в залежності від її географічних обставин.

Ландшафт – територіальна система, що складається з природних і антропогенних компонентів і комплексів, які розвиваються у взаємозв'язку.

Місто – один з видів соціальної та просторової організації населення, що виникає і розвивається на основі об'єднання промислових, наукових, культурних, адміністративних та інших функцій. Як правило, чисельність населення в містах перевищує 10 тисяч, переважаюча

більшість якого зайнята в галузях, не пов'язаних із сільським господарством.

Місто-сад – це місто, яке призначено для здорового життя і праці, розміром не більше того, щоб забезпечити повноцінне соціальне життя, оточене сільським ландшафтом.

Ідея міста-саду – з'єднати позитивні риси міста і села: 58 вся його земля знаходиться в громадському володінні або закріплюється за громадою.

Міська агломерація – компактне просторове угруповання поселень, об'єднаних інтенсивними виробничими та культурними зв'язками в складну багатокomпонентну динамічну систему. Кордон міських агломерацій визначається за кінцевими пунктами маятникових міграцій. Розрізняють моноцентричну і поліцентричну агломерації.

Міська межа – зовнішня межа міста, яка визначає його територію і відокремлює міські землі від інших категорій земель.

Міська межа – межа міста як адміністративно-територіальної одиниці.

Міські землі – усі землі, що знаходяться в межах міської межі.

Міський ландшафт – ландшафт, що поєднує природні фактори: форми рельєфу, водойми, рослинність; з міською забудовою: будівлями, дорогами, магістралями, інженерними спорудами; – це динамічна функціонально-просторова система культурних комплексів, що включають природні компоненти і містобудівну середу.

Містобудівний розвиток – зміна міського середовища внаслідок здійснення містобудівної та іншої діяльності, що має метою і результатом підвищення якості життя в місті та сталий розвиток міста.

Містобудівне регулювання – діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо забезпечення підготовки та затвердження документації по плануванню території, а також діяльність органів місцевого самоврядування з підготовки, прийняття і застосування правил землекористування і забудови.

Містобудівна реконструкція – це цілеспрямована діяльність щодо зміни раніше сформованої містобудівної системи, чи складових її елементів, обумовлена потребами удосконалювання і розвитку цієї системи.

Промислово-виробнича зона – це функціонально-спеціалізована частина території міста, що включає обсяги матеріального виробництва, комунального господарства, виробничої інфраструктури, науки і наукового 59 обслуговування, підготовки кадрів, інші об'єкти не виробничої сфери, що обслуговують матеріальне і нематеріальне виробництво.

Рельєф – сукупність нерівностей поверхні земної кори, різноманітних за масштабом і формою. **Садбна забудова** – забудова одноквартирними чи двоквартирними будинками з ділянками для кожної квартири безпосередньо біля будинку, які використовують під сад чи город.

Сельбищна територія – зона розміщення житлової забудови, громадських центрів і зон відпочинку населення.

Система зелених насаджень – організоване розміщення зелених насаджень різного призначення в плані міста і природній зоні, погоджене з загальною структурою міста і системою культурно-побутового обслуговування населення.

Територія забудови – територія, зайнята будівлями чи запланована під забудову за генеральним планом, включаючи вуличну мережу, озеленені і відкриті простори, безпосередньо зв'язані з забудовою.

Урбанізація (від лат. Urbanus – міський) – в широкому сенсі – процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, у вузькому сенсі – зростання міст, підвищення питомої ваги міського населення

Функціональне зонування території – розмежування території на функціональні зони, при якому за кожною виділеною зоною закріплюється визначений режим містобудівного освоєння і переважний напрямок господарського використання на досить далеку перспективу.

Центр міський – частина міста, де зосереджені громадські, адміністративні, господарські, культурні й інші будинки і споруди загальноміського і державного значення, а також відбуваються демонстрації, мітинги, народні свята і масові видовища.

Центр громадський – комплекс установ і будинків громадського обслуговування населення в місті чи міському, сельбищному, житловому і промисловому районах

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ключниченко Є. Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст / Є. Ключниченко; Укр. акад. архіт. – Київ, 1999. – 348 с.
2. Мартишова Л. С. Багатозначність вулиці як просторового елемента комунікаційної структури сучасного міста. Сучасні тенденції розвитку архітектури і містобудування: матеріали всеукр. наук.-практичн. конф., Харків, 17 листопада 2017 р.: тези доповідей / [відп. ред. : Г. О. Осиченко], – Харків: ХНУМГ, 2017.
3. Мартишова Л.С. Архітектурне середовище на перетині утилітарного і духовного / Л. С. Мартишова – Архітектурне середовище та мистецтво : колективна монографія / [А.А.Білик, Т.Ю. Кутузова та ін.]; за ред. доц.. А.А.Білик, Т.Ю.Кутузової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2019. – 180 с., іл.
4. Мартишова Л. С. «Старе та нове життя» пам'яток архітектури в містобудівній структурі сучасного міста./Архітектрна освіта і наука в Україні та світі: досвід і перспективи розвитку: [монографія] / редкол. О. Л. Михайлишин (голова), П. А. Ричков, Н. В. Лушнікова та ін. – Рівне: ФОРМАТ-А, 2019 – 319 с. ISBN 978-617-515-318-5. С.256-261
5. Посацький Б. С. Простір міста і міська культура (на зламі ХХ - ХХІ ст.): монографія / Б. С. Посацький; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2007. – 206 с.
6. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку : навчальний посібник / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук – 2 -ге вид., перероб. і доп. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 286 с

Архітектура міст [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти освітньо професійного ступеня: фаховий молодший бакалавр, галузь знань 19 Архітектура та будівництво, спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія за освітньо-професійною програмою «Будівництво та експлуатація будівель і споруд», освітньо-професійної програми «Опорядження будівель і споруд та будівельний дизайн» денної форми навчання/ уклад. С.М.Данилік – Любешів: ВСП «Любешівський ТФК Луцького НТУ», 2023. – 63с.

Комп'ютерний набір і верстка : С.М.Данилік
Редактор: С.М.Данилік

Підп. до друку _____ 2023 р. Формат А4.

Папір офіс. Гарн.Таймс. Умов.друк.арк. ____

Обл. вид. арк. ____ Тираж 15 прим.